

УЧЕШЋЕ ЖЕНА У РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ БЕОГРАДА 1903 — 1914.

Све до почетка XX века у Србији немамо никаквих женских социјалистичких организација које би покренуле једно такво питање, као што је било питање положаја жена у тадашњем друштву. А крајем XIX и почетком XX века положај жене био је веома тежак. То је долазило и отуда што је Србија у то време била прилично заостала земља, земља у којој су капиталистички односи почели тек да хватају дубљег корена.

Жена се налазила у бедном положају: као грађанка, јер није имала политичких права; као произвођач — радница, јер су биле незнатне законске мере које би је штитиле за време рада и које би јој давале оне гаранције које су јој потребне као полу; као удата жена, јер је била доведена у потпуну зависност од мужа; као мајка, јер је отац над децом имао искључиву власт; као приватно лице, јер су је закони сматрали за малолетника који не може ни један правни посао да закључи без одобрења старијега; као човека, као људско биће, јер је била у сваком погледу запостављена и малтретирана. Једном речи, она је била једно ништавно створење за које се сматрало, да је њен позив да рађа закониту децу и да буде верни чувар куће, односно да испуњава само оне обавезе које јој је природа наметнула као жени и мајци.

Пред крај XIX века у свету се била распламсала борба за женска права, која је свакако имала одјека и у Србији. Све су чешћи покрети жена које се залажу за право школовања и образовања жена. Тих година у Београду се оснива и прва

Виша женска школа која је требало да женску децу припреми за учитељски позив.

Осамдесетих година XIX века уписале су се и прве ученице у гимназију, а доцније, са великом тешкоћом, и на Велику школу. Дефинитивно решење питања школовања женске деце донето је тек 1889. године када је женској деци било одобрено даље школовање на факултетима. Феминистички покрет тражио је углавном само решење питања образовања жена, запостављајући при томе њена друга права, пре свега политичка, а и та права тражена су само за један узак и ограничен број жена из једне класе — класе буржоазије. У томе је и била битна разлика између овог покрета и борбе коју су водили социјалисти на челу са Светозаром Марковићем. Они су проблеме положаја жене и борбе за њену равноправност сагледавали целовитије и њихово решење тражили не у крилу постојећег друштвеног поретка, већ у једном новом друштву и новим односима. Они су покретали питање свеопште равноправности жене.

Инспириран промовисањем једне жене (Енглескиње Јелисавете Морган) на Циришком универзитету за доктора медицине, Светозар Марковић је 1870. године написао чланак под насловом „Је ли жена способна да буде равноправна са човеком“. Анализирајући прилике код нас и побијајући наводе противника равноправности жена, да жена нема умне способности као човек, Светозар Марковић истиче као једну од основних потреба давање жени како

ЖЕНСКИ СКУП

У среду, на Преображење, у 3 сата по подне држаће свесне раднице свој скуп у сали каф. „Књаза Михаила,“ Македонска улица бр. 33. ради оснивања „Женског Радничког Друштва.“ Позивају се све раднице да посете у што већем броју овај збор, пошто ће се на њему прешресати питање које засеца дубоко у њихову будућност.

Сазивачи.

Сл. 1 — Позив за збор радница за оснивање Женског радничког друштва. (Радничке новине, 39, Београд, 1903).

економских, тако грађанских и политичких права.

„Чим женскиња буде економски независна личност — каже Светозар Марковић — она мора бити и правно независна јер је једно без другог бесмислица“.¹

Идеје Светозара Марковића прихватиле су прве жене социјалисти, које су у то време биле малобројне, што је сасвим и разумљиво с обзиром на услове под којима су живеле. Крајем XIX века јавило се неколико жена социјалиста. Међу првима у Србији биле су сестре Нинковић — Милица и Анка, које су не само прве усвојиле социјалистичке

идеје, већ су и радиле на остварењу тих идеја.

Почетком XX века жене социјалисти су нешто бројније. Најистакнутије место међу њима свакако заузима Стојанка Цанка Јовановић која је за разлику од сестара Нинковић пришла и практичном раду на стварању женске социјалистичке организације. Још пре оснивања организација радничког покрета, она се и писаном речи борила за равноправност жена са мушкарцима.

„Жена треба да има приступа у свим занимањима; да добија при једнаком раду с човеком и једнаку плату; да буде равна пред законом, да јој се да једнако образовање с човеком; да буде дру-

гарица а не робиња мужа“.² То су захтеви који стоје у основи тзв. женског питања писала је Стојанка Цанка Јовановић у својој брошури *Жена и борба за њено ослобођење* — брошури која је била прва и једина социјалистичка брошура коју је написала и издала жена у предратној Србији.³

Из свега овога јасно се види, да се овде тражило свеопште решење такозваног „женског питања“, тражила се таква равноправност која ће жени омогућити да развије све своје способности да би постала равноправан члан људског друштва.

Капитализам је натерао жену да изађе из куће и привређује. Капиталистичка експлоатација изједначила је мушкарца и жену у раду, али не и у правима. А то је неминовно довело до тога, да се са развојем радничког покрета почиње да развија и женски раднички покрет. Чим је раднички покрет код нас ухватио чвршћег корена у радним масама, почиње да се јавља и живљи покрет за решавање „женског питања“ које сада постаје један део општерадничког питања. Борба за приватно-правну, економску и политичку једнакост жене са мушкарцем постаје један од основних задатака радничког покрета.

*

На почетку XX века велику улогу на организовању, класном буђењу и просвећивању жена уопште, а посебно жена радница Београда одиграло је Женско радничко друштво „Свест“, мада је оно имало један прилично узак професионални и просветни карактер, а његова делатност била краткотрајна.

У другој половини 1903. године на иницијативу Стојанке Цанке Јовановић,⁴ једне од најистакнутијих жена социјалисткиња не само у Београду већ и у Србији, пришло се раду на стварању прве женске социјалистичке организације.

На зборовима жена радница одржаваним по разним крајевима Београда, у фабрикама и радионицама све се чешће говорило о тешком положају радница, о потреби једне женске организа-

ПРАВИЛА
Београдског Женског Радничког Друштва

Чл. 1. Раднице из Београда своју занимања осмивају: „Женско Радничко Друштво“.

Чл. 2. Друштву је циљ да ради на умном, моралном и материјалном унапређењу својих чланица.

У томе циљу Друштво ће тражити:

- а) Да се законом уреди стање женских радница и да се женска зарада изравна са зарадом мушких;
- б) Да се жени да приступ на свима слободним занимањима и областима рада;
- в) Да се од стране државе даје подједнако образовање обадва пола: ниже, средње, више и стручно;
- г) Да општина оскује бесплатна забавишта и бесплатне трпезе за децу радница које раде ван куће;
- д) Да се уклоне све установе које су противне јавном моралу и да се заштите жртве тих услова. Да се законом заштите раднице од напада својих противостављених на њихову част.

Осим тога Друштво ће:

- е) Наказати рада својим беспосленим чланицама;
- ж) Старати се о установљењу фонда за помоћ у случају болести, порођаја старости и смрти, а док се фонд не установи Друштво ће давати добровољну помоћ према стању своје касе; Имати свога лекара.
- з) Давати помоћ својим чланицама које без своје кривице остану без рада; Давати помоћ путујућим чланицама.
- и) Надавати књиге, брошуре и т. д. у којима ће бити заступљени интереси жена; Давати беспл. узутства у случају парница и т. д.
- к) Основати читаонице и књижнице;
- л) Приређивати предавања и курсева у којима ће се чланице поучавати у читању, цртању

Штампа Савића и комп.

Сл. 2 — Правила Женског радничког друштва. (Радничке новине, 41, Београд, 1903).

ције која би се борила за побољшање услова живота и рада жена, о програму те организације и слично. У том циљу одржан је 6. августа 1903. године и збор „свесних“ радница на коме је основано Женско радничко друштво.⁵ Већ 10. августа женско радничко друштво је одржало и своју прву скупштину и изабрало сталну управу.

„У тренутку када се радничка Србија буди, нису остале према томе равнодушне ни српске раднице, писале су

Сл. 3 — Стојанка Цанка Јовановић, оснивач и први председник Женског радничког друштва.

Радничке новине. Данас су и оне приступиле организацији својега друштва.⁶

За председницу Женског радничког друштва изабрана је Стојанка Цанка Јовановић, а поред ње у управу су ушле: Анка Поповић, Ангелина Перовић, Даринка Марић, Анка Лукић, Драга Ровчанин, Мага Магазиновић, Мара Миловановић, Миљка Бојић и Зора Ђукић.⁷

Друштво се представило јавности преко *Радничких новина* чланком „Српским радницама“ у коме је изложило своје циљеве:

„Ми с нашом организацијом хоћемо да нам се поправи посве бедан положај, а то до сада ни једно женско друштво није истицало за циљ. Исто онако као што се наши другови радници боре против капиталиста тако, исто и ми, српске раднице, борићемо се против наших

заједничких експлоататора наше радне снаге“.⁸

На скупштини Друштва примљена су и правила чији је пројектант била Стојанка Цанка Јовановић.⁹ У правилима се констатује да „раднице из Београда свију занимања оснивају Женско радничко друштво“, а на чланство у Друштву имају право све жене које усвајају ова правила. Овим правилима били су одређени циљеви Друштва, његове обавезе према својим члановима, као и обавезе чланова према њему. А из њих се јасно види да је главни циљ Друштва било организовање и социјалистичко васпитање жена, јер се каже:

„Друштву је циљ да ради на умном, моралном и материјалном унапређењу својих чланица.

У том циљу Друштво ће тражити;

а. Да се законом уреди стање женских радника и да се женска зарада изравна са зарадом мушких;

б. Да се жени да приступ на свима слободним занимањима и областима рада;

в. Да се од стране државе даје подједнако образовање обадва пола; ниже, средње, више и стручно;

г. Да општина оснује бесплатна забавишта и бесплатне трпезе за децу радница које раде ван куће;

д. Да се уклоне све установе које су противне јавноме моралу и да се заштите жртве тих установа. Да се законом заштите раднице од напада својих претпостављених на њихову част.

Осим тога Друштво ће;

а. Налазити рада својим беспосленим члановима;

б. Старати се о установљењу фонда за помоћ у случају болести, порођаја, старости и смрти, а док се фонд не установи Друштво ће давати добровољну помоћ према стању своје касе; имати свога лекара;

в. Давати помоћ својим чланицама које без своје кривице остану без рада; давати помоћ путујућим чланицама;

г. Издавати књиге, брошуре и т. д. у којима ће бити заступљени интереси жена; давати беспосленим упутства у случају парница и тд.

д. Основати читаонице и књижнице;

ђ. Приређивати предавања и курсеве у којима ће се чланице поучавати у читању, писању, рачунању, природним и друштвеним наукама, у васпитању и домаћој медицине;

е. Приређивати забаве и излете и т. д.¹⁰

Да би се потврдила органска веза са радничким покретом, у правилима Женског радничког друштва се констатује да „Друштво ступа у везу са Радничким савезом и покурава се његовим правилима“.

И ускоро међу женама, а нарочито радницама Београда, осетило се деловање Женског радничког друштва. Све већи број жена одлази на зборове, конференције, предавања, забаве, а активност и бројност Друштва стално се повећава. Друштво почиње да испитује положај радница, услове живота и рада у фабрикама и радионицама, интервенише за раднице у фабрикама, сакупља добровољне прилоге за штрајкаче, а у радничкој штампи све су чешћи чланци о тим питањима. Међутим, свом главном задатку — образовању и васпитању жена — Друштво поклања и највећу пажњу. Већ 1. октобра 1903. године основани су бесплатни курсеви за неписмене и полуписмене жене,¹¹ а крајем октобра почињу и редовна недељна предавања са темама о женском питању, из радничког покрета уопште, хигијене и др.¹² Крајем новембра исте године, Женско радничко друштво основало је и своју књижницу опремљену социјалистичком литературом, чиме је била пружена могућност женама радницама да се брже и лакше упознају са многим интересантним питањима. Поред тога, Друштво је приређивало концерте и забаве на којима су у програмима учествовале и раднице.¹³

Али свакако највећи успех у 1903. години представљао је збор око 400 жена одржан 12. октобра у кафани „Булевар“. На збору се расправљало о заштити радница, па је у том смислу донета и резолуција:

„Збор позива и овлашћује управу Женског радничког друштва да изрази и преко радничког посланика поднесе Народној скупштини предлог закона о заштити женских и малолетних радника и то на следећим основама;

а. да се забрани ноћни рад жена и деце и да им се осигура недељни одмор;

б. да се забрани употреба женског и дечјег рада при предузећима штодљивим по њихово здравље;

в. да се забрани употреба у индустрији и занатима до навршења 12 го-

дине; од 12 до 15 године да се могу деца узимати по дозволи месне општинске власти и радити не више од 6 сати дневно, и обавезно посећивати занатске школе; младићи и девојчице од 15 до 18 година могу радити највише 8 часова дневно и обавезно посећивати занатске школе;

г. свима малолетним радницама ако се хране и станују код послодавца да се даје здрав стан и довољно хране;

д. да се малолетни радници оба пола осигурају у случају болести и смрти, а одрасле раднице поред тога још и у случају порођаја;

ђ. да се раднице за време порођаја ослободе рада најмање шест недеља и да им се за то време место не може упразнити;

е. да се женске раднице изравњају са мушким;

ж. да се заведу строге казне за неморално понашање господара или подузетника према радницама;

з. да се општини стави у дужност брига о деци радница за време док су ове у радионицама;

и. да се установи инспектор који ће контролисати извршавање овога закона

Збор се обраћа радничком посланику другу др. Мих. Илићу, да овај пројект узме као свој предлог и да га у Народној скупштини одмах поднесе као у велику реформу друштвено-радничког законодавства“.¹⁴

Предлог закона био је потпуно у складу са правилима Женског радничког друштва. Међутим, најреволуционарније у предлогу био је захтев „да се женске раднице изравњају с мушким“. У овом захтеву била су примарна иста права с обзиром на исте дужности.

Ова успешна петомесечна активност Женског радничког друштва сумирана је на скупштини 28. децембра 1903. године на којој је изабрана нова управа и донета одлука да Друштво узме име „Свест“.¹⁵

Своју активност Друштво наставља и у 1904. години и поред терора режима који је спровођен над радничким покретом. Почетком јануара на иницијативу и под руководством Женског радничког друштва „Свест“ дошло је до штрајка радница у фабрици шешира Јечменица и комп. у Кнез-Милошевој улици бр. 92. У штрајк је ступило преко 30 радница одељења „луцерај“. Овде су раднице биле и највише експлоатисане како дугим радним временом, тако и

Сл. 4 — Жене — учеснице у прослави Првог маја 1904. године у Топчидеру. (Седи прва с лева Љубица Ивошевић Димитрова).

слабом наградом. Рад се обављао на парче, па се за туце најпростијих шешира плаћало прво 0,50, а затим 0,40 динара; за туце најфинијих шешира прво 1,20, па 1 динар да би најзад снизили на 0,80 динара. Тако су раднице када би имале довољно посла могле да зараде 0,50 динара дневно, што није представљало ни минимум за задовољење најосновнијих животних потреба. Осим тога, био је уведен и систем казни. За најмањи прекршај плаћала се казна од 0,20 до 1 динар. Нови покушај послодавца да смањи и онако бедне зараде довео је до штрајка радница. Преко 30 радница одељења „пуцерај“ ступило је у штрајк подносећи послодавцима услове под којима ће се вратити на посао. После неколико дана штрајк је завршен успешно. Послодавци су прихватили поднете услове и потписали тарифу.¹⁶

Ова победа свакако је представљала нови подстрек за свестранију активност Друштва. Иако је по броју учесника штрајк радница фабрике шешира Јечменица и комп. био незнатан, по свом значају он је велики, јер је то био први организовани штрајк жена радница у Србији. Он је представљао нешто ново за Београд онога времена.

Током 1904. године чланице Друштва спровеле су и прву анкету станова у Београду.¹⁷ Анкета је дала поразне резултате, али она је била стварна слика услова живота највећег дела грађана Београда. Поред тога, Друштво је извело још читав низ акција о којима има врло мало података или само извесних наговештаја. И даље су одржавана предавања, конференције са радницама из појединих фабрика и радионица, а Друштво је преко својих делегата учество-

вало и у раду II конгреса Радничког савеза.¹⁸ Нарочита пажња посвећивана је организовању радница, па је Друштво за тај рад тражило помоћ и од управа синдикалних организација.¹⁹ Крајем године Друштво је усвојило и нова правила.²⁰

Година 1905. била је последња година деловања Женског радничког друштва „Свест“. Мада је на II конгресу Радничког савеза (марта 1904) донета одлука да се расформирају сва радничка просветна друштва, а њихове послове преузму синдикалне организације, активност Друштва није била умањена. До последњег дана, односно до скупштине заказане за 26. мај 1905. године, на којој је требало да се изврши ликвидација Друштва, оно је представљало центар око кога су се окупљале жене Београда и преко кога су се укључивале не само у раднички покрет већ и у јавни и друштвени живот уопште.²¹ Иако је његово деловање било краткотрајно, оно је окупило у своје редове преко 120 радница Београда и извршило успешан утицај на класно просвећивање жена. И после ликвидације Друштва, његове чланице наставиле су са радом и борбом. Сада се њихов рад одвијао у оквиру партијских и синдикалних организација, као и нових радничких културно-просветних друштава.²²

Поред низа акција у којима су учествовале жене раднице Београда у том времену (у штрајку радника фабрике бомбона Косте М. Шонде, радника фабрике филцаних шешира, у прославама празника рада — Првог маја, у акцији за опште право гласа,²³ акцији за доношење заштитног радничког законодавства и др.) свакако се издваја учешће жена у великом штрајку радника фабрике шећера на Чукарици 1907. године „који је обележио почетак једног новог времена у политичкој историји, не само Београда већ и Србији, појаву модерног радничког покрета“.²⁴

Тринаестог фебруара 1907. године у „црвеном“ предграђу Београда — на Чукарици у фабрици шећера почео је штрајк 500 радника и радница за одбрану тарифе. Тиме је почео један од најзначајнијих штрајкова у Београду и Србији пре првог светског рата. Осим рад-

ника фабрике шећера у штрајку су видног учешћа узеле и раднице из Београда. Чукарица је тих дана била у правом смислу логор у коме су дежурале штрајкачке патроле. Свесне да је штрајк заједничка борба свих пролетера, раднице су и мимо одлуке штрајкачког одбора захтевале да и оне патролирају. „И ми ћемо у патролу јер смо за ствар пролетерске борбе исто толико заинтересоване колико и мушкери“.²⁵ Значајно је било и њихово учешће у спречавању увођења штрајкбрехера у фабрику. Штрајк је угушен у крви, али раднице су наставиле са својом борбом.

Иначе неког систематског и живљег рада на организовању и социјалистичком васпитању жена радница после ликвидације Женског радничког друштва „Свест“ није било. Сав рад био је препуштен партијским и синдикалним организацијама које том питању нису поклањале довољно пажње. То се може закључити и из чланка *Организација жена* у коме се критикују чланови Српске социјалдемократске партије зашто нису више урадили на организовању жена.²⁶ То је исто потврђено и на VIII конгресу Српске социјалдемократске партије (маја 1909) где је констатовано да „је број другарица врло мали“. Према извештајима који су поднети на конгресу, у Београду је од 651 члана Српске социјалдемократске партије било само 27 жена. Приложена табела показује какав је био њихов распоред по организацијама.²⁷

Организација	Број чл. жена
„Врачар“	5
„Дунав“	2
„Палилула“	3
„Сава“	5
„Три кључа“	9
„Чукарица“	3
Укупно	27

И управо један од задатака који је поставио конгрес био је живљи рад на окупљању и организовању радница.²⁸ Током октобра 1909. године одржана су два збора са предавањима за жене и раднице Београда и то: 11. и 18. октобра. На зборовима су референти Живко Топаловић и Драгиша Лапчевић говорили о привредном, друштвеном и политичком положају жена. Ови зборови требало је да буду „почетак живљег и систематског рада на буђењу и организовању пролетерских жена“.

На то је нужно указивао и тежак положај радница, којима је требало омогућити да преко партијских и син-

шешира, шамија, штофа, платна, жижица, у трикотажи било запослено око 1.000 радница. Исто толико је било кројачица, радница белог рубља и др. По извесним статистикама у Београду је 1910. године било преко 5.000 жена које су се бавиле „најамним радом“.²⁹ А највећи број тих радница био је ван организација, како партијских тако и синдикалних. Године 1909. било је у читавој Србији само 148, а 1910. године 222 синдикално организоване раднице (немамо издвојене податке за Београд).³⁰

Такво стање нарочито су користили послодавци који су наметали све теже услове рада, што је свакако имало ути-

Бр. 120.

Београд Субота 10. Октобра 1909.

ДВА ВАЖНА ЗБОРА СА ПРЕДАВАЊЕМ

ЗА НАШЕ ДРУГАРИЦЕ И РАДНИЦЕ

ОДРЖАЋЕ СЕ 11. И 18. ОКТОБРА

На првом збору који ће се одржати у Недељу 11. ок. м. у 9 сати пре подне код Коларца говориће друг Живко Топаловић о привредном и друштвеном положају жена.

Позивају се сви наши другови и другарице да се најпунije заузму да зборови буду што боље посећени од радничких жена, пролетерки, радница из фабрика. Ови зборови треба да буду почетак живљег и систематског рада на буђењу и организовању пролетерских жена.

ГЛАВНА ПАРТИСНА УПРАВА.

Сл. 5 — Позив Главне партијске управе за зборове радница за 11. и 18. октобар 1909. године. (Радничке новине, 120, Београд 1909).

дикалних организација узму активнијег учешћа заједно са радницама у борби за побољшање свога положаја.

Тих година у Београду је женска радна снага све више улазила у фабрике и радионице. Раднице су узимане као јефтинија радна снага, а тако су постајале и конкуренти мушкој радној снази. То се неминовно одражавало на погоршање положаја радничке класе и на обарање надница. У Београду је у фабрикама сламних шешира, филцаних

цаја и на здравље жена, а у вези с тим и на пород. Тадашње статистике говоре о осетном порасту мртворођене деце, смртности живе деце не само услед бедне исхране, лоших стамбених прилика и услова неге већ и добрим делом услед тога што су мајке за време трудноће биле изложене тешком и нездравом раду.

О положају радница најбоље нам говори њихово радно време у фабрикама, као и висина надница које су готово

увек биле мање од надница радника, иако се радило о истим пословима. Као пример може да нам послужи неколико београдских фабрика:

— у фабрици дувана било је запослено 700 радница са радним временом од 8 часова и надницом од 0,80 до 2,50 динара (за раднике 2 до 3,50 динара);

— у фабрици муниције било је запослено 80 радница са радним временом од 11 часова и надницом од 0,60 до 1,60 динара (за раднике 2,20 до 6 динара);

— у књиговезачко-картонашкој фабрици било је запослено 80 радница са радним временом од 8 часова и надницом од 2,50 до 8 динара (за раднике исто);

— у фабрици жижица било је запослено 40 радница са радним временом од 9 часова и надницом од 1,20 до 2,50 динара (за раднике 2 до 3,50 динара итд.³¹)

Још тежи је био положај радница у приватним фабрикама:

— у фабрици платна Владе Илића било је запослено око 97% жена и деце испод 14 година са радним временом од 12 часова (са прекидом од 1 сат за ручак) и надницом од 1 до 1,80 динара³²;

— у фабрици бомбона Косте М. Шонде било је запослено око 75% радница са радним временом од 10 часова и надницом од 0,20 до 1,20 динара.³³

Слична ситуација је била код радница женског одећа — кројачица. Женска деца полазила су на занат од 10 година и за време шегртовања у већини радионица радила су као служавке са радним временом од 8 до 9 часова дневно. Када би после три године постале калфе, радно време би се продужило и до 10 часова.³⁴ Радно време модискиња било је од 11 до 12 часова дневно.³⁵

ОвOME треба додати и разне махинације послодаваца који су настојали да и од тако ниских надница закину што више могу. Поред задржавања дела наднице за болеснички фонд од кога су углавном имали користи послодавци, треба поменути и новчане казне које су послодавци уводили према своме нахођењу. Тако су раднице у фабрици платна Владе Илића плаћале за закашњење на посао од 10 минута $\frac{1}{2}$ наднице, за

пијење воде 0,50 динара, за разговор такође 0,50 динара итд. Дешавало се да казне у току једног дана премаше и дневну зараду једне раднице.³⁶

Положај радница се погоршавао услед нехигијенских услова рада. Обично се радило у подрумима или влажним и мрачним просторијама без икакве заштите на раду. И најзад, тешко је падало шиканирање радница од стране послодавца или надзорника, што се често огледало у безразложном отпуштању организованих радница, забрањивању посећивања синдикалних конференција и зборована, читања радничке штампе и сл.

Ако се овоме прегледу дода и статистика цена основних животних намирница, тада се добија права слика положаја радница. За 1 kg пасуља плаћало се 0,40 динара, за 1 kg меса 1,20 динара, а за 1 kg хлеба 0,25 динара,³⁷ док је за кирију одлазило најмање 30% годишње зараде.³⁸ На основу овога, може се слободно рећи да су раднице биле у веома тешком положају — положају који је био пре пут ка смрти, него ка животу.

Управо због дугог радног времена и ниских надница током септембра 1910. године у Београду је дошло до штрајка 250 радница Циганки које су радиле на одабирању шљива. У току штрајка раднице су одржале збор на коме су тражиле не само скраћење радног времена, повећање надница, већ и признање Циганима права на рад (Циганкама није био дозвољен приступ у фабричке просторије, тако да на посао нису примане са осталим радницама).³⁹ После неколико дана борбе, Савез транспортних радника (који је водио штрајк) успешно је завршио штрајк.

*

И поред тога тешког положаја жена, а првенствено жена радница, протекло је прилично времена док се није пришло и практичној акцији у правцу ширег мобилисања и политичког организовања жена у једну посебну женску организацију која је била тесно везана за читав раднички покрет, а нарочито за Партију.

Све већи и тежи задаци који су стајали пред радничким покретом у Србији нужно су налагали шире и активније учешће жена. Све веће ангажовање и укључивање жена у привреду постављало је како пред Партију, тако и пред синдикате свестранији рад на политичком и синдикалном организовању жена. А протекли период, тј. период од оснивања Главног радничког савеза и Српске социјалдемократске партије па до 1910. године показао је да „женско питање“ представља један крупан и значајан проблем и да се оно не сме решавати „узгред“, већ је потребно прићи једном систематском раду на томе пољу. Политичко и приватноправно изједначење жене са мушкарцем; њено потпуно ослобођење и омогућавање њеног свестраног развијања стајало је у најтешњој вези са целокупном борбом пролетаријата, јер ослобођење радника значило је у исти мах и ослобођење жене.

Иницијатива за рад на томе пољу потекла је од Димитрија Туцовића који је на то био нарочито подстакнут радом Међународне конференције жена. Уочи конгреса Социјалистичке Интернационале, 13. и 14. августа 1910. године у Копенхагену је одржавана Међународна конференција жена социјалдемократа. На ова ова значајна међународна састанка, Димитрије Туцовић је учествовао као делегат Српске социјалдемократске партије. Из Копенхагена је слао дописе за *Радничке новине* у којима је износио своје утиске о раду ових значајних састанака. Нарочито га је интересовао рад Међународне конференције жена социјалдемократа, што износи и у једном допису за *Радничке новине* где каже:

„У многоме погледу мене је међународна конференција социјалиста жена интересовала више него и велики, општи конгрес. Интересовало ме са колико успеха могу да раде свој посао и да руководе својим покретом жене социјалисти о чијим „подређеним“ способностима према човеку још једнако уме тако много да највак свака шуша. Интересовао ме је, затим цео рад конференције и због тога што је крајње време да се агитацији и пропаганди социјализма код жена посвети и код нас више систематске пажње.“⁴⁰

И већ месец дана по одржаној конференцији српски раднички покрет добио је новог помагача у борби против капитала, у борби за боље услове живота и рада. По повратку из Копенхагена, Туцовић је са великом енергијом и преданошћу пришао раду на стварању женског социјалистичког покрета. На позив Главне партијске управе одржан је у Београду 12. септембра 1910. године велики социјалистички збор жена на коме је Димитрије Туцовић поднео извештај о Међународној конференцији жена социјалиста.⁴¹ Поред тога, Туцовић је говорио и о тешком положају жена и уједно „развио један кратак програм рада жена социјалдемократа у нас, којим је постављена основа за организацију и пропаганду на томе пољу“. У свом уводнику под насловом „Један сјајан почетак“ *Радничке новине* објавиле су извештај са збора и одлуке које су на њему донесене.

„На позив Партије — каже се у чланку — у недељу је одржан један одлично посећен збор жена. Дугачка сала „Кооперативе“ била је препуна девојака и жена, младих и старица, радница и интелектуалки. Пролетаријат може бити радостан што је први корак за комплетирање радничког покрета наишао на тако сјајан одзив друге још страшније потчињене половине људског рода.“⁴²

Збор је једногласно прихватио резолуцију и постављени програм рада на спровођењу систематске агитације и пропаганде код жена у духу социјалне демократије. У резолуцији се између осталог каже:

„Својим положајем и као пол и као пролетерка жена је упућена да узме најживљега учешћа у борбама социјалне демократије. Јер је социјална демократија, као истинска и доследна демократија, једина партија која се начелно бори против свих приватноправних и јавноправних закона који стављају жену у зависан и потлачен положај. А затим као револуционарна партија која се бори за коренито преуређење друштва, социјална демократија је уствари једини носилац потпуног ослобођења не само пролетаријата већ и жене. То се ослобођење може постићи једино уни-

штењем капитализма и завођењем социјалистичког друштвеног уређења.

Збор изјављује да је дужност и интерес радних жена да ступањем у политичке и синдикалне организације помогну борбу социјалне демократије и учествују у њој; радница поред радника, социјалисткиња поред социјалдемократа⁴³.

У вези с тим збор жена је одлучио:

1. „Да се изабере један централни секретаријат са седиштем у Београду који ће преко повереника доћи у везу са другарицама у свима местима и припремити за први идући кон-

грес Партије и једну општу земаљску конференцију жена социјалдемократа;

2. Да се покрене лист за социјалдемократску агитацију и пропаганду код жена и да се умоли Главна Партијска Управа да његово уређивање и издавање помогне;

3. Да се апелује на све другове да помогну овај покрет, у првом реду упућивањем жена и сестара да се за њега заинтересују“⁴⁴.

На збору је изабран и Секретаријат жена социјалдемократа у који су ушле: Софија Леви, Драга Предојевић, Јела Ристић, Перса Живановић и Милош Тимотић у име Главне партијске управе.

Нашим другарицама и радницама

У недељу, 12 септембра, у 3 сата после подне, одржаће се у сали „Кооперативе“ (преко пута Скупштине)

Социјалистички збор жена

на коме ће друг Д. Туцовић поднети извештај са међународног конгреса социјалистичког женског покрета. У то време на збору ће се развити један кратак програм рада социјалдемократа жена у нас и поставити основа за организацију пропаганде и агитације на томе пољу.

Важност овога збора изискује да све наше другарице, чланице Партије и синдиката, све социјалисткиње, сестре и жене наших партијских другова, развију најпуну агитацију за што обилнију посету. Збор ће имати да одлучи и о врло важним предлозима за будући развитак женског социјалистичког покрета у Србији, зато је што пунije учешће жена радница врло потребно.

На збор, другарице! Агитијте за посету! На збор пролетерке!

ГЛАВНА ПАРТИЈСКА УПРАВА

Сл. 6 — Позив Главне партијске управе за социјалистички збор жена за 12. септембар 1910. године. (Радничке новине, 108, Београд, 1910).

Секретаријат је одмах ступио у дужност почевши свој рад спровођењем одлука донетих на збору од 12. септембра. Прва седница Секретаријата одржана је 14. септембра 1910. године на којој је у име Главне партијске управе присуствовао и Димитрије Туцовић. Као што се залагао за формирање организације, тако је и сада био први учитељ у руковођењу овом младом организацијом. На седници се расправљало о питањима која су била од значаја за постојање и даљи рад социјалистичког покрета жена. Најактуелнија међу њима била су: покретање листа за „соци-

јалдемократску агитацију и пропаганду код жена“, како се то каже у одлуци збора, успостављање веза са радницама из фабрика и радионица, као и сарадње са Међународном организацијом жена социјалдемократа⁴⁵.

Велика дискусија се водила око издавања листа. Димитрије Туцовић је предлагао да лист почне излазити 1. октобра и да носи назив „Социјалистички глас жене“. Међутим, после дуже дискусије донета је одлука да се листу да назив „Једнакост“. При усвајању овога назива полазило се од тога да је задатак социјалистичког покрета

Бр 1

50

Записник

Седница Секретаријата социјалдемократске
федерације одржана, данас 14. септ. 1910.

Изјави Социјалиста

највише одговарајуће и одговарајуће
да се не би изјављивало ни
уопште и једнако и једнако
и једнако и једнако и једнако
и једнако и једнако и једнако

Изјави Јана Рибар

изјавио је да се у Т. Р. Сав.
не изјави и да се једнако
и једнако и једнако и једнако
и једнако и једнако и једнако

Решено: да се изјави
и једнако.

Изјави Р. Туцовић изјавио.

да се не изјави једнако
и једнако; да се једнако
„Секретаријат Јана Рибар“
да се једнако и једнако
и једнако и једнако и једнако
и једнако.

Решено: да се једнако.

Сл. 7 — Факсимил записника прве седнице Секретаријата жена социјалдемократата од 14. септембра 1910. године који је водио Димитрије Туцовић.

Друштво социјалдемократско
Београд одржаће се
 са свим члановима друштва
 14. септембра 1910. године. Почетак у 8 часова.
 У сврху је одржан састанак 7. септембра
 у вечеру.

Димитрије Туцовић, Драгош Штефановић
 Радојица Лекић, Милош Штросовић
 Персида Живановић, Ј. Та. Ђ. Туцовић,
 Д. Та. Туцовић

Закључак

прве конференције повереника државно 19/9 1910 г.
Друштво социјалдемократско
 одржава конференцију
 и савештава одлуке
 Секретаријата.

Друго Д. Туцовић
 даје упућивање на рад
 и акцију и бери да
 подвизио треба ~~да се~~
 одржава преко плату на органи

Сл. 7а — Факсимил записника прве седнице Секретаријата жена социјалдемократског од 14. септембра 1910. године који је водио Димитрије Туцовић. Крај записника.

жена борба за равноправност жене са мушкарцем, а то је значило једнакост у политичким и економским правима. Тако се називом листа хтело бар до-некле да обележи и циљ покрета.⁴⁶

Ради успостављања веза са Међународном организацијом жена социјалдемократата, на седници је био усвојен предлог Туцовића да Секретаријат о свом формирању обавести другарицу Клару Цеткин, секретара Међународне организације жена и тражи учлањење у организацију.⁴⁷

Успешан рад социјалистичког покрета жена много је зависио од повезивања са радницама из фабрика и радионица. У вези с тим, на седници је решено „да се по могућству наменују поверенице за све фабрике, радионице и канцеларије“ и да се са њима одржи конференција. Ради тога донета је и одлука да се упути једно циркуларно писмо свим партијским и синдикалним организацијама и затражи помоћ у раду.

И већ 15. септембра 1910. године, Секретаријат је упутио циркуларно писмо којим је најавио партијским и синдикалним организацијама почетак организованог рада са женама, првенствено радницама.

„Наш је задатак — каже се у писму — да не само помогнемо организовање радница у синдикалне организације на које су упоредо са својим друговима радницама упућене самим својим положајем, већ исто тако да и у најширим круговима жена, сестара и другарица наших људи, жена школованих као и нешколованих, чиновника као и домаћица, пробудимо интересовање за јавни живот и да их упознамо са борбом и циљевима социјалне демократије која као ослободитељка човечанства носи ослобођење и жени...“

Сасвим је природно, другови, да нам је Ваша помоћ врло, врло потребна, а нарочито сад на почетку. Ми се због тога обраћамо Вама са усрдном молбом да нам по социјалистичкој дужности помогнете“.⁴⁸

Прва конференција са повереницама из Београда одржана је 19. септембра 1910. године. Њој је поред чланова Се-

кретаријата и Димитрија Туцовића, као представника Главне партијске управе присуствовало и 11 повереница, и то: Милева Рашић, Милица Секулић, Љубица Јефтић, Мирослава Предојевић, Ленка Војиновић, Марија Протић, Стевка Јовановић, Паулина Игњатовић, Мара Шулиц, Мил. Алексић и Милица Николић. Главни референт је опет био Димитрије Туцовић који је повереницама указао на значај агитације у раду на „придобивању жена-радница за економске и политичке организације“ и у том смислу дао упутства за рад. Поред тога, на конференцији је наглашено да ће се Секретаријат „старати поглавито да развија покрет у Београду, а ступиће у вези и са повереницама у целој земљи“.⁴⁹

Једно од најважнијих питања које се постављало пред Секретаријат у овим првим данима било је покретање листа „Једнакост“, а у вези с тим и прикупљање претплатника. Преко *Радничких новина* био је упућен позив радницама на претплату, а о томе је расправљано и на седници Секретаријата од 21. септембра 1910. године, када је решено да Секретаријат за издавање листа тражи помоћ од Главне партијске управе.⁵⁰ Напори Секретаријата нису остали без резултата. Првог октобра 1910. године у Београду је изашао први број листа *Једнакост*, органа жена социјалдемократата. Лист се представио јавности својим уводником „Циљ и пут“ у коме се између осталог каже:

»Појава жене у јавном животу, а нарочито учешће жена социјалдемократата у борбеним редовима социјалне демократије неминовна је последица привреднога и друштвенога развика. Докле су ограничени представници владајућих класа упућивали жену да чува „кућни праг“, модерни привредни живот одвојио је жену од „кућног прага“, отргао матер детету и упутио је у фабрику, радионицу, на пијацу, у службу да у слободној утакмици осигурава опстанак себи и својима...“

Од онога дана када је жена упућена на све послове које је дотле радио само човек, она је стекла иста права и све потребе човека да се јавним пословима занима, да се са својим класним друговима бори. Реакционарним класама и

ИСТОРИСКИ АРХИВ БЕОГРАДА
У БЕОГРАДУ

752

Београд, 15. септембра 1910.

СЕКРЕТАРИЈАТ
ЖЕНА СОЦИЈАЛДЕМОКРАТА
У СРБИЈИ**Партијским и синдикалним организацијама.***Драги другови,*

Као што сте преко *Радничких Новина* сазнали, на основу одлуке великога збора жена од 12. овога месеца ми смо почели систематски рад на прибирању, организовању и социјалистичком просвећивању жена, у првом реду радница. Наш је задатак да не само помогнемо организовање радница у синдикалне организације на које су упоредо са својим друговима радницама упућене самим својим положајем, већ исто тако да у најширим круговима жена, жена, сестара и другарица наших људи, жена школованих као и нешколованих, чиновника као и домаћица, пробудимо интересовање за јавни живот и да их упознамо са борбом и циљевима социјалне демократије која као ослободилачка човечанства носи ослобођење и жени.

Не треба Вам нарочито ни спомињати да ће тај рад бити поглавито упућен на радње жене, раднице по фабрикама и радионицама, као што је и рад наше Партије упућен у првом реду на раднике.

Ми ћемо се старати да што већи број свесних и убеђених социјалдемократа жена уведемо у организације социјалне демократије и тако појачамо њену борбену снагу.

Сасвим је природно, другови, да нам је Ваша помоћ врло, врло потребна, а нарочито сад у почетку. Ми се због тога обраћамо Вама са усрдном молбом да нам по социјалистичкој дужности помогнете. Ми очекујемо од Вас:

1. Да све партиске организације у унутрашњости одрже мале састанке са другарицама, па макар их не било више од две или три, и да на тим састанцима изабере по једну за повереника који ће ступити у везу са нама у Београду;
2. Да све партиске и синдикалне организације обраћају пажњу својим друговима, члановима, на дужност да своје другарице заинтересују за наш рад;
3. Да се партиске и синдикалне организације заузму за прикупљање претплате на наш орган *Једнакост*, који кошта годишње 2 дин.; полугодишње 1—, тромесечно 0-50. Продаје на број неће бити.

Нама није потребно да својим друговима набрајамо шта би могли учинити за наш рад. То они знају и сами: само ако буду показали воље. А ми се надамо да ће бити воље, да управо, мора бити воље за један користан посао код свакога класно-свеснога радника и социјалдемократа. Не треба губити из вида да је обавештавање жена, које чине другу половину човечанства, и њихово увођење у борбене редове социјалне демократије неопходно потребно за ослобођење пролетаријата, за победу социјализма.

Наша адреса: *Софија Леви — Радничке Новине — Београд.*
У то име ми Вас поздрављамо и молимо за помоћ.

Секретаријат жена социјалдемократа у Србији.
(Софија Леви, Драга Преодојевић, Јела Ристић, Персида Живановић и Милош Тимотић)

Коментари примероци из околине
 Београда
 Миница Екерт. Сташана Мишић
 Мишић Председник Маја Мишић
 Леона Војиновићка Дра. Ане Петровић
 Марија Трајковић Миница Милосављевић
 Снежана Јовановић Софрисија Левић
 Зринка Председник Јелица Ристић
 Персида Милановић Мишић Мишић
 Ј. П. Ујошевић
 Л. Ујошевић

Сл. 9 — Факсимил потписа повереница из Београда са прве конференције од 19. септембра 1910. године.

њиховим представницима остало је да искључење из јавнога живота правдају још једино тиме што она не служи војску...

За јавни рад и наших жена постоје сви разлози, сви услови, све потребе које и за остали свет. И излазећи данас са нашим првим бројем борбенога органа *Једнакости*, пред наше другарице, пред раднице свих струка, пред радне жене уопште, ми немамо потребе да изложимо наш програм, јер је то програм међународне социјалне демократије. Ми ступамо у њене борбене редове и заједно са њом, раме уз раме са својим друговима из фабрика и радионица, напоредо са својим друговима по уверењу, водићемо борбу истим средствима, истим путем и за исти циљ.⁵¹

Већ од првог броја *Једнакост* је окупила на сарадњу најеминентније руководиоце тадашњег радничког покрета као: Димитрија Туцовића, Драгишу Лапчевића, Душана Поповића, нешто касније Филипа Филиповића и друге.

Услед великог интересовања први број је био одмах распродан, па је на седници Секретаријата од 5. октобра 1910. године решено да се накнадно одштампа још 500 примерака „да би се могли подмитрити сви претплатници“.⁵²

Тако је почео систематски рад на организовању жена који је већ у првим данима показао значајне резултате. За тај рад требало је првенствено оспособити актив повереница које су биле главна спона између Секретаријата и радница. Управо, од њих је и највећим делом зависио успех у агитацији код жена. Зато су конференције са повереницама често имале чисто васпитни карактер. На њима су давана упутства

Сл. 10 — Први број листа *Једнакост*, органа жена социјалдемократа од 1. октобра 1910. године.

ЈЕДНАКОСТ

Gleichheit L' Egalité

ОРГАН ЖЕНА СОЦИЈАЛДЕМОКРАТА

Број 1.

Излази 1 и 15 у месецу. Цена: по годишњу 2, на 6 месеци 1, на 3 месеца 0.50
За иностранство: по годишњу 3.20, полу-
годишње 1.90 лан.

Београд, 1 октобра

„ЈЕДНАКОСТ“

Адреса: Секретаријат жена социјалдемократа, Раднички Колеџ, Београд

1910.

ЦИЉ И ПУТ.

Ми живимо данас у времену оштрих и великих борби идеја и интереса које прате дубоке друштвене преображаје у свима областима живота. Са необичном и незапамћеном брзином мењају се из корена односи и погледи који су недавно изгледали освештани вечношћу. Човек, изгледа, не стиже да даде себи рачуна о тим дубоким променама.

Круг оних који учествују у тим великим преображајима садашњости, који их припремају, омогућавају и извршују, није више ограничен на мали број. Ни најзатуманији полицајац не сме више рећи: то је шака „подбадача“, „немирних елемената“ која ремети утврђени ред и квари мир, која је вечито незадовољна оним што постоји, која би вечито хтала нешто „ново“. Не. Ако је судити по осећајима и свести огромних народних маса, читавих друштвених класа и народа, *незадовољство са данашњим стањем ствари овладао је огромном већином културнога света*. Тек што је у пространоме Руском Царству загушео, истина привремено, пламен револуционарне борбе за основне слободе многобројних и потлачених руских народа; тек што је глас модернога живота који је пробудио из вековне летаргије и дремљиви Исток одиграо своју прву улогу у *Турској и Персији*; тек што је завладао затишје пред нове буре на *Италији*, починје се поново револуционарна борба на *Западу*. За шпанском револуцијом и великим штрајком у *Шведској* у прошлој години, најкрући и најбруталнији апсолутизам у Европи, јункерска владавина у милитаристичкој *Пруској*, почела је сагоревати на пламену народнога незадовољства које је захватило целу *Немачку Царевину*. Још се крај ове гиганске борбе у Немачкој, коју предводи једна моћна социјална демократија не може ни догледати, а монархија и поповски режим у *Португалији* леже коначно побеђени у најновијој револуцији. И тако редом. Све чешће и очигледније постаје да се пробудене и културно уздигнуте масе потиштенних и поробљених, експлоатисаних и унижених, *не даду више никакав мером усваљиваши или присиљаваши да шире ланце којима су оковане*.

То је плод развика који је повечанство у XIX веку учинило. Он је дао драгоцене проналаске у науци и техници; он је подигао производњу материјалних и моралних добара на висину на којој почиње да баца у бригу њихове присајаче. Али, у исто време када је нагомљао богатство на једној страни, он је изазвао неутољиву жељу за културним, слободним и правним животом код широких народних маса које још *данашњи класни друштвени поредак искључио из учешћа у уживању*

у Владова њиховога рада. Од тренутка када су широке масе народа постале свесне те *основне неправде* данашњег друштвенога система, његово одржање само је још питање времена, питање сазревања пролетаријата за његову историску мисију ослобођења човечанства.

Зар би се могло и замислити да цео овај век модерне мисли која је весник нове будућности прокује а да не крене у борбу једну читаву половину човечанства коју представља *женски пол*? Зар у тренутку када кидају своје ланце дремљиви азијати на Истоку и блототни католик на Западу очекивати да жена и даље мирно сноси *двоструку* неправду данашњег друштва, неправду коју јој оно чини и као *Волу* и као *пролетерици*? Са многим другим илузијама аладајућих класа отишла је у стару гвожђурију и та да је жена богом одређена да чува кућу и служи свога мужа. Жена почиње узимати пунијег учешћа у јавном животу, а нарочито у борбама највећег, најзначајнијег и најмодернијег покрета наших дана, покрета радничке класе.

Појава жене у јавном животу, а нарочито учешће жена социјалдемократа у борбеним редовима социјалне демократије неминовна је последица *привреднога и друштвенога* развика. Докле су ограничени представници аладајућих класа упућивали жену да чува „кућни праг“, модерни привредни живот одвојио је жену од „кућног прага“, отргао матер детету и упутио је у фабрику и радноницу, на пијацу, у службу, да у слободној уметности *осигурава оштећанак себи и својима*. У привредном раду било је жена у *Немачкој* (1907) 8,243,498, у *Аустрији* (1880) 6,245,730, у *Француској* (1890) 5,191,084, тако да је данас женска радна снага увучена у свима културним земљама у све привредне послове, чак у најтеже металске фабрике. А од онога дана када је жена упућена на све послове које је догле радио само човек, она је стекла исто право и све потребе човека да се јавним пословима заштити да се са својим класним друговима бори. Реакционарне класе и њиховим представницима остало је да искључење жена из јавнога живота правдају још једине *тешкоћама* *она не служи војску*; један разлог о коме стари борци за ослобођење жена, *Август Бебел*, овако пише: *Жена која рађа децу чини друштву бар исто толику услугу колику и човек који својом живошом брани земљу и отишће од завојевачкога непријатеља*; она *ради и напштана и дошвијега човека чији живот, нажалост, често тоне у крви на такозваноме „пољу славе“*. И још нешто. Живот женин стављен је на коцку у сваком случају материнства; све наше мајке погледале су своје лице кад су нас рађале, а многе су од њих и под тиме акту *Број жена које приликом порођаја*

за рад са женама, при чему је нарочито наглашавана потреба живљег интересовања за политичку борбу, општинску политику и друга питања која су била од животног интереса за раднички покрет. Да би се оспособиле за агитацију поверенице су упућиване на читање социјалистичке литературе.

У истом циљу Секретаријат је одржавао и конференције са радницама из појединих фабрика и радионица или струковних савеза синдиката. Једна од успелијих била је конференција са типографским радницама одржана 17. октобра 1910. године на којој је организовано 39 радница.⁵³

И најзад, важно питање у раду Секретаријата била је и сарадња са синдикалним организацијама. Ради пружања помоћи синдикалним организацијама

у агитацији код радница, Секретаријат је задуживао поједине раднице за рад у струковним савезима синдиката. Тако су Олга Муњић и Наталија Петровић биле задужене за рад у Савезу текстилних радника, а Јела Ристић у Савезу монополских радника.⁵⁴

Прва значајна политичка акција социјалистичког покрета жена била је демонстрација жена за опште право гласа изведена 24. октобра 1910. године приликом избора за председника београдске општине. За ове изборе Секретаријат жена социјалдемократа извршио је солидне припреме, што је свакако допринело и успеху демонстрације. На својој седници од 5. октобра 1910. године, Секретаријат је донео одлуку да се приступи агитацији за изборе, па је у том циљу 17. октобра 1910. године

Сл. 11 — Учеснице у демонстрацији жена за опште право гласа од 24. октобра 1910. године пред Социјалистичким народним домом на Славији.

одржао и конференцију са повереницама. На конференцији су повереницама били раздељени изборни листићи које је требало растури по кућама и уједно извршити агитацију за изборе. Том приликом, посебно је требало агитовати код жена да на дан избора изађу у што већем броју на биралишта и уложе свој протест против обесправљености.⁵⁵

На дан избора — 24. октобра 1910. године једна група од преко 150 радница социјалдемократа сврстана у редове и под црвеном заставом пошла је од биралишта до биралишта, улазила у гласачке просторије и пред бирачким одборима улагала своје протесте, захтевајући опште право гласа. *Једнакост* је у чланку „Наша прва реч“ донела извештај о овој демонстрацији.

„Пала је наша прва реч у борби против наше обесправљености; ми смо у недељу 24 октобра, на дан избора за председника београдске општине, продирањем на биралиште најсилније протествовале противу закона који нас је лишио права гласа, одузео нам свако право учешћа у јавном животу, у друштву, искључио нас из заједнице у којој живимо...“

Манифестацијом кроз варош, демонстравањем пред биралиштем, продирањем у биралиште и протестним проласком кроз саму бирачку салу, ми смо захтевале опште право гласа без разлике на пол и клицале Социјалној Демократији, јединој партији која се бори за право гласа и за жене.⁵⁶

Демонстрација је оставила велики утисак како на пролетаријат Београда, тако исто и на буржоазију. Она је била један доказ више о класном буђењу и укључивању радница у политичку борбу, а за буржоазију доказ да се појавила једна опасност више. Стога је буржоазија одмах предузела репресалије против учесника у демонстрацијама. Управа Државних монопола позвала је на саслушање своје раднице које су учествовале у демонстрацији. Највећи број их је ускоро отпуштен са посла. Међутим, на томе се није задржало. Поред низа клевета којима је буржоаска штампа обасипала женски социјалистички покрет, државни тужи-

лац је повео истрагу због стварања „нереда“ приликом избора за председника београдске општине. Као организатора стварања „нереда“ оптужио је цео Секретаријат жена социјалдемократа и Главну партијску управу. Саслушавање чланова Секретаријата је обављено 30. марта 1911. године у Београдском првостепеном суду, али немамо никаквих података о исходу тога процеса.⁵⁷

Свој тромесечни рад у 1910. години Секретаријат је обележио издавањем прогласа: „Другарице, раднице социјалдемократи“ којим је позвао раднице на организовање и указао на задатке који стоје пред социјалистичким покретом жена.⁵⁸

Током 1911. године Секретаријат жена социјалдемократа је још активније приступио раду на организовању радница. Значајна је у томе погледу била сарадња Секретаријата са главним управама Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза. Јануара 1911. године Главни раднички савез је једним писмом указао Секретаријату жена социјалдемократа на потребу живљег рада на синдикалном организовању радница. У вези с тим, 4. фебруара 1911. године одржана је добро посећена конференција са монополским радницама Београда на којој је Драга Предојевић говорила о незапослености, потреби организовања и социјалистичког просвећивања жена.⁵⁹

Као и раније, тако и ове године, раднице су учествовале у агитацији за прославу празника рада — Првог маја. Ради масовнијег учешћа, Секретаријат је донео одлуку да се 28. марта 1911. године одржи шира конференција са радницама свих струка на којој би се говорило о прослави Првог маја.⁶⁰ „Борбе које стоје пред српским радницама у овим моментима изискују да и женски пролетаријат на прослави узме пуног учешћа“ — каже се у позиву за ову конференцију. Поред тога, Секретаријат је издао и проглас „На Први мај“ у коме су били истакнути захтеви: за осмочасовни радни дан, пуну заштиту рада и осигурања, политичку једнакост и др.⁶¹

ЈЕДНАКОСТ

Gleichheit   L' Egalité

ОРГАН ЖЕНА СОЦИЈАЛДЕМОКРАТА

Број 3.	Издање 1 и 16 у месецу. Цена: на годину 2, на 6 месеци 1, на 3 месеца 0.50 За иностранство: на годину 3.20, полу-годинично 1.60 ден.	Београд, 1 новембар	„ЈЕДНАКОСТ“ Адреса: Социјални центар жене социјалдемократе, Радничке Новине, Београд.
---------	---	----------------------------	--

Наша прва реч!

Пала је наша прва реч у борби против наше обесправљености: ми смо у недељу 24. октобра, на дан избора за председника београдске општине, продирањем на биралиште најсилније протестовале противу закона који нас је лишио права гласа, одузео нам свако право учешћа у јавном животу у друштву, искључио нас из заједнице у којој живимо. Демонстрацијом, која је духом била велика и силна, показале смо: да се и српска радница освестила и да је, свесна неправде коју јој српско законодавство чини, готова да се свима средствима бори за правно и политичко изједначавање своје са човеком. И док су се срца наших радника веселила, гледајући у нама своје верне и за борбу способне другове, докле су буржоа, без разлике на партије, биле изван себе од јада, што и жене нека права траже! Манифестацијом кроз варош, демонстрацијом пред биралиштем, продирањем у биралиште и протестним проласком кроз саму бирачку салу, ми смо захтевале опште право гласа без разлике на пол и клицале Социјалној Демократији, јединој партији која се бори за право гласа и за жене. Немоћни да спрече наше продирање у биралиште, јер смо увек успешно уклањале све препреке које су нам на пут истицале, представници буржоаских партија нису се стидели да нашу борбу засну свињаријама и да нас, по нашем одазку, иза леђа, руже и гдје. Наш праведни достојанствени и одлучни протест буржоа су поздравили поганим језиком своје блазиране душе, а своје гневу дали ту тек на вољу, кад је у записник требало убележити нашу манифестацију: где представници социјалистичке партије нису успели да спрече, свуда смо обележени као „руља“. На жалост буржоазије ми смо представљали организовану групу везану истим мислима, запојену истим идејом и вођену истим борбеним одушевљењем. Чврстина наше организације и несаломљивост нашег духа најбоље су се огледале у неспособности господe из буржоаских партија, да нас, поред све добре воље, спрече у извођењу демонстрације.

Али то није све. Појаву жене на политичкој позорници нигде није буржоазија поздравила са толико махните мржње као овде у нас, у Србији, где су све партије крајње демократске. Починјући од реакционарне „Штампе“ па до ултра демократског „Дневног Листа“, наш је захтев за општим правом гласа дочекал са иржњом, исмевањем, грдњом! Они се буне, што и жена тражи права да учествује у одређивању пореске и војне политике, да води рачуна о грађевинској и хигијенској општинској политици, блатом се бацају на наш захтев за изједначавање жене са човеком у политичким правима, а заборавили су да протестују против изједначавања жене са човеком у теретима живота, у експлоатацији коју капитализам подједнако, и још силније, врши над нама као и над људима! Кад жена има права да цео дан проведе за ушним над коритом, са иглом у руци, има права и да гласа!

Удео жени у националном раду све је већи, па и њено право на учешће у животу нације. Њен користан рад за друштво даје јој највеће право и да одлучује како ће се и шта ће се у томе друштву радити, јер од тога зависи и каква ће њен живот бити. Али и без тога, жена као *личност*, као разумно људско биће, као члан друштва, има право на политичку једнакост с мушким. И сваки истински демократ, који хоће владавину народа мора бити одлучно за право гласа и за жене. Што је самосталски „Дневни Лист“, који се крти демократизмом, најгадније устао против нас, само је још један нов доказ, поред толиких старих, да он и партија коју представља немају у себи у истини ничег демократског. Требала је да дође и ова наша демонстрација, да се још једном покаже: да у Србији *сва Социјалне Демократије нема друге демократије. Једина консеквентна демократија — јесте Социјална Демократија.*

Рекли су нам да смо радиле против закона. Јест, закон нас је лишио права гласа и искључио са биралишта. Али шта су данашњи закони? *Закони су, вели Бебел, израз владајућих интереса формулисани у параграфима и уздигнути на сивућу права једне земље.* Ти закони значе за нас изабацивање из учешћа у јавном животу, лишење права да утичемо на политичке и социјалне односе у држави, потчињеност и обесправљеност на свима пољима, направду у највећој мери. Па јесмо ли ми дужне поштовати те законе и тај ред који они гарантују? Ко то сме од нас тражити? По коме праву? *Право је поштовати и обесправљених да се буне против таквих закона*, јер тек на развалини тих закона има да ускрсне њихово право!

Наш је задатак да законе велике неправде, који нам одузимају право грађана, срушимо. Закон су увек огледало и резултат односа сила у друштву. Ми треба да те односе променимо, ако хоћемо да ове законе проломимо. Наше старање треба да поклонимо да порасте наша снага, да постане неодољивом сила, која хоће пад закона привилегије мушких. Наше ће право ускрснути, наши ће се захтеви усвојити и од свих признати, кад једног дана у демонстрацији жена, место 150 колики нас је било 24. октобра буде нас сто пута толико! Мале зрелост своју доказују неодољивим притиском снаге своје: *проишница песницом у чело, коленом у груди*, рекао је Ласал, па да од своје привилегије отпусти и право ти призна.

Зато, другарице, на рад! Истрајан и одушевљени рад нека увсћа наше редове, циновском начини снагу нашу, неодољивим наше наступање за основно право: право гласа, без кога нема могућности за успех у борби за наш крајњи циљ: *социјалну једнакост.*

Живело опште право гласа! Живела Социјална Демократија!

Раднице! Укључите се у партију и синдикате!

Агитација је имала успеха — велики број радница је узео учешћа у прослави Првог маја.

Међутим, један од најважнијих задатака који је стајао у то време пред Секретаријатом жена социјалдемократата била је припрема и организовање земаљске конференције жена социјалдемократата. Одржавање једне такве конференције имало је велики значај за даљи развој женског социјалистичког покрета. На седници Секретаријата од 24. марта 1911. године, на предлог Димитрија Туцовића, донета је одлука да се конференција одржи уочи партијског конгреса, тј. 28. маја 1911. године.⁶²

О припремама, од којих је зависио и успех саме конференције расправљано је на новој седници Секретаријата од 5. маја 1911. године, када је решено да се на конференцију позову само партијски и синдикално организоване раднице и претплатници *Једнакости*, а у циљу агитације да се одштапају агитациони плакати и пошаљу уз *Једнакост* свим претплатницима.⁶³ Организоване раднице Београда требало је да преузму један део послова око припрема конференције, као што су дочек и смештај делегата из унутрашњости, уређење сале и слично.⁶⁴

У припремама и организовању ове конференције нарочито је био активан Димитрије Туцовић који је учествовао готово на свим седницама Секретаријата на којима се расправљало о овим питањима.

Двадесетог маја 1911. године у Београду је одржан збор жена — чланова Српске социјалдемократске партије на коме је говорено о значају земаљске конференције. Поред тога, на збору су изабрани и делегати за конференцију.

Тако је, уочи партијског конгреса, 28. маја 1911. године у Социјалистичком народном дому на Славији, уз учешће 22 делегата, почела са радом I земаљска конференција жена социјалдемократата.

Тим поводом, *Радничке новине* су у свом уводнику под насловом „Другарице у борби, срећан Вам рад“ писале:

„Први пут од оснивања Партије наш конгрес отпочиње свој рад са првом социјалдемократском конференцијом жена на којој ће радити изабране представнице синдикалних и партијских организација. Оне имају да прегледају, оцене и приме извештај свога секретаријата и да систематском раду на организовању и социјалистичком просвећивању женскога пролетаријата даду што солиднију основу“.⁶⁵

Партијску организацију Београда на конференцији је заступало 7 делегата, и то: „Врачар“ — Милица Николић, Љубица Димитријевић; „Дунав“ — Јелена Стефановић, Наталија Петровић, Љубица Симић; „Саву“ — Меланија Ристић и „Три кључа“ — Перса Ерић.⁶⁶

Поред делегата конференцији је присуствовао и велики број радника и радница који су са интересовањем пратили рад овог значајног састанка.

Извештај Секретаријата, који је поднела секретар Драга Преодојевић, сумирао је резултате деветомесечног рада на организовању и социјалистичком просвећивању жена.⁶⁷ У њему је констатовано да „је посао тек започет и да ће бити потребно доста времена, да он пође својим правилним током“. Али, извештај је показао и то да је упркос свим тешкоћама један знатан број радница схватио свој положај и увидео путеве који воде бољем животу.

„Сваки почетак је тежак — каже се у извештају — нарочито је тај почетак код нас у Србији у толико тежи, што се наша земља налази у почетку наглог увлачења жена у рад, те је тим капитализам разорио ситнобуржоаску породицу... учинио жену пролетерку по положају, али је по схватању по идеологији, остала још жена са предрасудама ситне буржоазије. Имајући то у виду, Секретаријат се трудио, да дође у први ред у додир са индустријским радницама, рачунајући их као најспособнијим за пријем социјализма, и да ради на њином класном просвећивању...“⁶⁸

Сл. 12 — Извештај листа *Једнакост* поводом демонстрације жена за опште право гласа од 24. октобра 1910. године.

Другарице,

Раднице социјалдемократи!

Три месеца је већ протекло од како се наш женски покрет живље кренуо и у нама се разбуктала жеља: да социјалистички просветимо и синдикално и партиски организујемо све раднице, које су упућене на рад у радионици и фабрици или које прибављају себи и породици средства за живот радом код куће за другог. Жена је и у нас у Србији, као и свуда на страни, почела, оскудицом нагнана, напуштати домаће огњиште и ићи у надицу код другог. И данас нема скоро посла, који мушки раде, камо жена није продрла, а развијале су се огромне гране радности у којима је употребљена готово искључиво женска радна снага. Беда у коју је капитализам увалио пролетерске породице изгнала нас је из куће и отерала у надицу, а капитализам, ради увећања свог профита, услужио нам је свуда отворио врата. У очима капитализма, неутољиве жеђи за профитом, наша радна снага је у особитој милости. Не само због тога, што смо за извесне послове неопходне и особито способне, већ нарочито због тога што нас *маме* плаћа и што смо *испослушније робље* него наши другови радници, који су одавно дигли главу и својим јаким организацијама не само дају отпор капиталистима у њиховој тежњи: да смање надицу и продуже радно време, већ и упорним борбама сваким даном повећавају надицу и скраћују радно време.

Ми, најпослушније робе, дошле смо у најцрњи положај. Радно време већином нерегулисано, остављено ћефу господара; раднице очајно мале, малтретирање неподношљиво више; услед тога пуна интелектуална занемареност и готова морална пустош.

Ми смо себи лично, својој породици, својој класи дужни да учинимо све, да томе злу, које нас сурвава у амбис, станемо на пут. Наши свесни другови радници одавно се боре за поправку не само свог већ и нашег положаја. Али то није довољно: *ми се и саме морамо дићи*. Треба да покажемо да смо вредне њихове досадање пажње и способне да будемо њихове ваљане другарице у свима њиховим борбама.

Зато је наша прва дужност да се организујемо и *да све прислушимо својим синдикалним организацијама* и спремамо се за борбе, које треба да нам донесу бољи и пристојнији живот.

Оплаћкане и радом исцеђене у радионици, бездушна буржоаска држава опљачкала нас је и у друштву: уљачкала нам је прво сва права и избацила нас тиме из сваког учешћа у решавању свих животних питања наше земље и друштва, па нам потом разним порезима на животне намирнице умањила, опљачкала и оно бедне раднице, што смо напорним радом из радионице изнели. *Том бесправљу мора бити крај!* Ми хоћемо сва права, да би смо добили могућности да и ми, учешћем у изборним борбама, у општини и држави, станемо за врат политици глобљења радничких маса и све јачег богаћења богатих. Ми хоћемо *опишије право гласа* и преко њега сва јавна политичка права у овој земљи. Зато је дужност наша да се све организујемо у *Социјалдемократску партију*, једину поборницу нашег права, борца за социјалне реформе, тако потребне пролетаријату, најпре радницама, једну партију, која се бори за преображај овог друштва у ново социјалистичко у коме ће тек жена и као пол и као радница наћи своје пуно ослобођење.

Да се постигне пуно организовање радница, потребно је унети што више социјалистичког знања у масу радница. *Ширење социјалистичке штампе* нека је прва дужност сваке од нас. Најбољи агитатор за наше циљеве јесте наша штампа. У истини, ширење социјалистичке штампе јесте најбоље мерило снаге и величине нашег покрета. Само читалац и претплатник социјалистичких листова јесте прави социјалдемократ, истинска другарица. Али другарице, које претплаћују и читају буржоаске новине и снаги дан удишу у се отров буржоаских погледа и мишљења, лажи и обмане, покварености и развратности, затроваће се и не осетно једног дана престати бити наше другарице. *Напоље с хибридном буржоаске штампе*, то је наш поклич вама заједно с позивом: *да кукујујете и прислушате само социјалистичке новине, часописе и књиге!*

Другарице!

Прегните на рад, просвећујте се и друге просвећујте, организујте се и друге организујте, читајте социјалистичку штампу и ширите је код других, избацујте из својих домова буржоаске новине и издајте их никоме у руке!

Нека се развије рад и нека се увеличају наши редови! Прва конференција жена социјалдемократа, која ће се о Ускресу у Београду одржати, треба да покаже резултате нашег рада.

На прегалачки и одушевљени рад! У борбу за своја права и бољи живот!

Живеле организоване раднице! Живела Социјална Демократија!

СЕКРЕТАРИЈАТ

Жена Социјалдемократа.

Поред знатног успеха у раду, у извештају је констатован још увек недо-вољан рад на ширем организовању радница. Ради тога је било доста кри-тике и на слабу помоћ другова. У Бео-граду је у то време било 58 партијски организованих жена.

Њихов распоред по организацијама види се из следеће табеле:⁶⁹

Организација	Број чланова
„Врачар“	14
„Дунав“	11
„Палилула“	5
„Сава“	10
„Три кључа“	14
„Чукарица“	4
Укупно	58

Значи, у односу на 1909. годину број организованих жена се удвостручио, али је у односу на број запослених жена у Београду (око 5.000) био свакако мали. Исти је случај и са бројем синдикално организованих жена. На свака 32 орга-низована радника долазила је по 1 рад-ница.

Посебна пажња у извештају је била посвећена растурању *Једнакости*, с обзи-ром на то да је број претплатника у последње време био опао од 1.200 на 819. Београд је имао 435 претплатника.⁷⁰

Поред извештаја Секретаријата, на конференцији је Триша Кацлеровић поднео реферат са темом „Женско пи-тање и социјална демократија“. Свој рад конференција је завршила избором новог Секретаријата и доношењем ре-

золуције у којој се између осталог каже:

1. „Да је борба Социјалне Демокра-тије у ствари и борба жене за њено ослобођење и да је само у тој борби једино место жени пролетерки.

2. Да остваривање својих захтева и циљева жене могу постићи, ако се со-цијалистички, политички и синдикално организују и стално помажу све акције Социјалне Демократије.

3. Да је дужност свих организација Социјалне Демократије и свих социјал-демократата да социјалистичку борбу же-на у свима њеним правцима развијају и помажу.

4. Да се само оне жене социјалдемо-крати могу успешно борити и радити на јачању и своје и опште социјалде-мократске борбе које располажу вели-ким социјалистичким знањем, свешћу и способношћу, што се опет најбоље постиже ако свака купује и чита и шири у првом реду свој лист *Једнакост* и осталу социјалистичку штампу. Конфе-ренција бира сталан Секретаријат од 5 лица који ће у споразуму са Главном партијском управом радити на систе-матском спровођењу ове одлуке.“

У нови Секретаријат биле су иза-бране: Јела Ристић, Даница Крстић, Драга Предојевић, Љубица Димитрије-вић и Мица Николић.⁷¹

О раду женског социјалистичког по-крета расправљао је и IX конгрес Српске социјалдемократске партије. Том при-ликом је констатован знатан напредак у раду на томе пољу и донета одлука „да је започети рад потребно наставити што енергичније... у толико пре што се женски пролетаријат у току капиталистичког развитка све више нагомилава и поста-је све значајнији фактор за економску и политичку бор-бу радничке класе“.⁷² Поред то-га, на конгресу је донета одлука да лист *Једнакост*, орган жена социјалде-мократата постане и орган социјалистичке младежи. Тако од броја 17. *Једнакост* има додатак „За нашу младеж“ који излази повремено.

Несумњиво, I земаљска конферен-ција жена социјалдемократата и IX кон-

Сл. 13 — Проглас Секретаријата жена соци-јалдемократата поводом завршетка тромесечног рада на организовању и социјалистичком васпитању жена (*Једнакост*, 6, Београд, 1910).

На Први Мај!

На *Празник Рада* похитаће сви свесни радници да под црвеном заставом Социјалне Демократије демонструју против данашњег друштва беде и бесправља за широке радне масе и да манифестује своје ватрене тежње за освајањем новог друштвеног поретка, социјалистичког друштва, у коме ће свима члановима заједнице бити зајемчен максимум среће, благостања, светлости и културе. Зато је *Први Мај* дан, када пролетаријат, груписан у редове, напуштајући посао, врши смотру своје снаге и показује колика је његова снага, колико је развијенија његова класна свест и колико је снажна његова готовост за борбу за остварење својих захтева.

Другарице,

На овај велики дан социјалистичке смотре не смео ни ми остати у кућама и радницима. И ми треба да оставимо раднице и фабрике, да напустимо свој свакидневни посао у к'ћи и кујни и да заједно с децом својом приђемо великом логору заклетих непријатеља данашњег пљачкашког друштва, да приђемо великој пролетерској војсци у којој се, под заставом Социјалне Демократије, већ налазе наши оцци, браћа и мужеви.

Раднице,

Ми данас на себи најтеже осећамо неправду, која влада данас у друштву. Зар се ми не преврћемо од тешког терета рада у радницима и рада у кући? Зар тешки и често опасни рад у загушљивим и шкољљивим радницима није оставио тешке трагове на нашем здрављу и животу, па чак и на здрављу наше младе деце? Зар због мале надинце нисмо толико пута сузних очију морале своју гладну децу уљакљивати да и без вечере заспе? Зар беспослицу своју и беспослицу свога мужа нисмо гладујући најтеже осетали? О, колико пута нам се срце стезало, кад своју децу нисмо нишли чиме заложити, оденути и огрејати! И та ужасна беда, то беспримерно мучење, морале смо ми и наша деца сносити, и ако смо и ми и наши мужеви, браћа и оцци, непрестано радили, жртвујући и своје здравље и живот свој! И *што* нам је награда била за трудни рад, и то све онда, док су се богаташи, не радећи ништа, у сјајним салонима надметали у раскоши својих тоалета и бесно лудовали за богатим трпезама.

Против буржоаског друштва, које рад радничке класе награђује бедом, а нерад буржоазије раскошом и обиљем, ми се морамо заједно с нашим друговима истрајно борити. Нека се уништи друштво беде и усукне друштво среће и благостања за све радно човечанство!

Да радничка класа оствари овај свој класни идеал: да промени друштвену организацију и на место ове постави нову, која ће свима људима срећу пружити, радничка класа сва мора бити организована, класно просвећена, и материјално, морално и духовно способљена за извршење овог задатка.

Зато се радничка класа у данашњем друштву бори против сију установа, које сметају уздизању радничке класе и захтевају све оне мере, које ће радничку класу понети на виши степен друштвених достигнућа.

Зато Првог Маја устајемо:

против безгранично капиталистичке експлоатације и пљачке народа од стране државе и општина, које појединим поресима испућују и последњу нару пролетаријату, бикупујући му све животне намирнице;

против обесправљености народа и реакције, која народу одузима слободу, најважније оружје у борби против власника и експлоататора;

против милитаризма, који се чува и негује да би се против народа употребио и који прождире и последњу народну замку;

против ратова, који нам истржу из наручја наше државе и миле зарад задовољења класничких расуна. И истачемо своју готовост да се боримо за наше најважније захтеве: за осмочасовни радни дан;

за најјачу заштитиу на раду и најјачије осигурање наше у несрећним случајевима, у болести, у старости, смрти и беспослицу;

за јуну вољачицку једнакост и најјачу слободу.

Али пролетаријат ову борбу најјачије и с највише нагледа на успех може водити тек тада, када *цела радничка класа* буде у бојној линији. Зато је потребно,

Другарице,

да ми све будемо на дан Првог Маја, као и увек, уз своје мушке другове, и да борбу иззда заједнички водимо, јер се она води на корист свих нас, деце наше, целе радничке породице, свеколиког поробљеног човечанства.

Ми у тој борби морамо бити на првом месту, јер смо ми данас лишене свих права, избачене из друштва и без сваког утицаја на рад у држави и општини. Ми стога у првом реду на *Празник Рада* морамо истаћи наш захтев

сва грађанска и политичка права за жене!

Ми стварамо, као раднице у производњи, материјална и културна добра без којих оно друштво не може бити; ми чинимо овом друштву непоније услуге као домаћице и матере, подижући и васпитавајући подмладак — и зато имамо право да нам то друштво призна *равноправност*, да нам призна сва права једног свог пуноправног члана. У првом реду та се борба мора водити

За опште право гласа!

Ту ћемо борбу заједнички водити с нашим мушким друговима, јер је данашња држава и њена одузела право гласа. *Укидање старог ценза и завођење опшћег права гласа за све пунолетне грађане мушког и женског пола* — то је данас наш најважнији мајски захтев. Данас је ту борбу потребно енергичније и истрајније кроз јаке организације водити у толико пре, што радикални режим, далеко од тога да народу пружи ово основно демократско право, одузима и ово слободу и права, што народ већ има, и заводи најљућу реакцију.

У бојне редове, најоред с друговима! У борбу за освајење политичких права, за заштиту наше радне снаге, освајење бољег живота, да би, ојачане и оспособљене, могле једног дана, једног Првог Маја, општом обузавом рада, освајати политичку власт, уништити данашње друштво и на његовиј рушевинама подићи ново *социјално-истицко* друштво.

Напустимо раднице! Изађимо из куће!

На Први Мај, раднице!

Живела Социјална Демократија!

Секретаријат Жена Социјалдемократата.

грес Српске социјалдемократске партије јасно су указали на проблеме и задатке који су стајали пред социјалистичким покретом жена. Ради тога је, већ на првој седници новоизабраног Секретаријата од 5. јуна 1911. године после конституисања, донета одлука да се приступи енергичнијем раду на организовању радница.⁷³

Међутим, да је организовање радница ишло прилично споро и да је тај рад требало почети на ширим основама, потврђује и ново писмо Главног радничког савеза о коме је Секретаријат расправљао на седници од 9. јуна 1911. године.⁷⁴ У писму је било препоручено да се ради организовања радница одржавају конференције и зборови са фабричким радницама, а да се агитацији по кућама посвети већа пажња. Зато је на седници решено да се одрже зборови са радницама из фабрика и предузећа, а да се поверенице упуте у агитацију.⁷⁵ Током августа 1911. године Секретаријат је одржао и састанак са управом Главног радничког савеза на коме је била размотрена могућност пружања помоћи Главном радничком савезу од стране Секретаријата у агитацији код радница за организовање у синдикате.⁷⁶ Ова сарадња неминовно је доводила и до активнијих веза Секретаријата са појединим струковним савезима синдиката, па је Секретаријат током августа и септембра 1911. године одржао састанке и са управама Савеза кројачких и монополских радника на којима су разматрана питања око заједничког рада на организовању радница.⁷⁷

Настављајући ранију праксу, поједини чланови Секретаријата или активније раднице одлазе у фабрике и радионице и агитују за упис у организацију. Неке од њих задужују се за рад са радницама из појединих фабрика и радионица. Тако су за агитацију међу радницама фабрике штофа и платна биле задужене Јела Ристић, Драга Предојевић и Дана Крстић, међу радницама

у фабрици дувана и жижица Мирослава Предојевић и Цвета Петровић, а међу радницама у крају „Три кључа“ и Сењак Мица Николић.⁷⁸

У агитацији међу радницама нарочито је много говорено о спровођењу Закона о радњама који је требало да ступи на снагу 1. јула 1911. године. Читавих осам година Српска социјалдемократска партија је непрекидно водила борбу за задобијање законодавства ради заштите и осигурања радника. И управо Закон о радњама и поред својих мањкавости, доносио је радничкој класи Србије прве основе заштите и осигурања. Посебан значај Закон је имао за раднице, с обзиром на то да су неки његови чланови предвиђали и законску заштиту за раднице.

Најзначајније одредбе овога Закона биле су забрана употребе „женскиња уопште и мушки испод 18 година за ма какав ноћни рад“ — тј. за рад између 8 часова увече и 5 часова изјутра лети, односно 6 часова зими — и ограничење радног времена. За индустријске и занатске раднике радно време није смело бити дуже од 10 часова, а за трговачке радње од 12 часова без одмора.⁷⁹ За раднице је била нарочито важна забрана ноћног рада, с обзиром да су послодавци на рачун продужавања радног времена отпуштали раднице као непотребне, односно сувишне.

Законом о радњама је било предвиђено и обезбеђење радника и радница у случају болести, повреде, изнемоглости, старости и смрти. Обезбеђења у случају болести и повреде била су обавезна, док су остала била добровољна. Тако су радници и раднице у случају болести имали право на:

- лекарску помоћ за себе или чланове породице;
- лекове и остале потребе које пропише лекар;
- лечење у болницама и бањама ако то лекар нађе за потребно;
- новчану помоћ према степену неспособности за рад, а која не може бити мања од половине обезбеђене наднице, ако оболели радник мора остати у кревету по лекарском савету;

Сл. 14 — Проглас Секретаријата жена социјалдемократа поводом прославе Првог маја 1911. године. (*Једнакост*, 14, Београд, 1911).

— обезбеђене раднице у случају порођаја имају право на исту помоћ 6 недеља пре и 6 недеља после порођаја.⁸⁰

Овакав Закон који је радничкој класи Србије доносио какву-такву законску заштиту није одговарао буржоазији и она је желела да његово ступање на снагу не само одгоди већ и да га сруши. Уз то, државне власти нису учиниле никакве претходне припреме за његово увођење у живот, док је министар привреде већ од првог дана објавио да је овај Закон „незгодан“ и да ће морати да се мења. Зато је Српска социјалдемократска партија повела одлучну акцију за спровођење Закона у живот. У овој акцији веома активно су учествовале и раднице.

Током јула и августа 1911. године у Београду је био одржан читав низ зборових од којих је свакако био највећи, велики збор и демонстрација од 4. септембра 1911. године против гажења Закона о радњама. Секретаријат је узео учешћа у агитацији за овај збор, па је на својој седници од 30. августа 1911. године донео одлуку да се организује растурање агитационих плаката по кућама, јер је на демонстрацији „неопходно да узме учешћа што већи број радница“.⁸¹

У другој половини 1911. године раднице Београда су учествовале у неколико штрајкова који су углавном вођени против ниских надница и покушаја послодаваца да продуже радно време.

Средином јула у фабрици картона Милана Вапе дошло је до штрајка око 50 радника (од тога 36 радница) због покушаја послодаваца да продужи радно време од 9 на 10 часова.⁸² Ускоро је у знак солидарности у штрајк ступило и 7 радника и радница у књиговезници Гавре Димића.⁸³ Штрајк је трајао више од месец дана, али су раднице истрајале у својој борби.

Првих дана октобра, око 70 радника и радница водило је дводневни штрајк у кројачкој радњи Берте Алкалај. Штрајк је завршен успешно. Била је потписана тарифа којом је радно време смањено, а рад на парче укинут.⁸⁴

Најзад, почетком децембра ступило је у штрајк 10 књиговезачких радница

у фабрици Саве Милановића због покушаја послодаваца да продужи радно време за 1 час. У току штрајка био је одржан и један збор радница на коме је говорено о солидарности у штрајку. Штрајк је трајао преко 20 дана.⁸⁵

Година 1912. поставила је пред раднички покрет Србије као најважније задатке: очување Закона о радњама, спровођење скупштинских избора, борбу против скупоће, а за појефтињавање живота, као и покретање акција за мир, а против рата на Балкану. У свим овим акцијама жене раднице су узимале активног учешћа.

Акција Српске социјалдемократске партије за очување Закона о радњама, започета током 1911. године, настављена је још активније у 1912. години, с обзиром на то да је влада већ била предложила неке измене у Закону на основу тражења буржоаских комора. А те измене управо су укидале оне повластице за које се радничка класа Србије тако дуго борила. Буржоаске коморе су тражиле повећање радног времена од 10 на 11, односно на 13 часова, завођење женског и дечјег ноћног рада, ликвидирање недељног одмора, ограничење права коалиције, забрану и онемогућавање штрајка итд. О овим питањима је расправљао и ванредни конгрес Српске социјалдемократске партије, на коме је у том смислу донета и резолуција.⁸⁶

Значајна је била и борба за скупштинске изборе који су се одржали 1. априла 1912. године. У току изборне агитације Српска социјалдемократска партија је на сваком месту истицала опште право гласа, а Скупштини је био поднет и предлог за измену Закона о изборима, којим се тражило да се и женама призна активно и пасивно изборно право. Поред низа агитационих чланака који су објављени поводом избора, преко листа *Једнакост* био је упућен и проглас „На биралиште“ у коме је констатовано

Сл. 15 — Позив „На биралиште“ упућен женама Београда поводом одржавања скупштинских избора 1. априла 1912. године. (*Једнакост*. 6, Београд, 1912).

ЈЕДНАКОСТ

Gleichheit ☉ L' Egalité

Орган жена социјалдемократа

Број 6.	Издање 1 и 15 у месеци. Цена: на годишњу 2, на 6 месеци 1, на 3 месеца 0-50 За иностранство: на годишњу 3-50, на 6 месеци 1-50	Београд, 28 март	ЈЕДНАКОСТ Адреса: Секретаријат жена социјалдемократа, Карађорђевог Двора, Београд
---------	---	------------------	--

НА БИРАЛИШТЕ!

Првог априла биће избори за народне посланике. Тада ће сви грађани ове земље, мушки само, којима држава није упљачкала право гласа, изаћи на биралиште и дати свој глас за кандидате своје партије. Свесни и паметни радници, који воде рачуна о својим класним интересима, интересима свога живота и своје породице, гласаће за Социјалну Демократију.

Ми жене и раднице немамо право гласа. И ако се сви закони, који се у Народној Скупштини праве, тичу најпуније и нашег живота, и ако ми највише патимо од рђаве економске и финансиске политике, и ако ми пропадамо због оскудице довољне заштите на раду и осигурања, ипак нас су искључили из учешћа у политичком животу: ми немамо права гласа! Али, ипак ми, захтевајући право гласа и за себе, можемо својим радом да помогнемо Социјалну Демократију, једину партију, која се бори за нас и наше право.

Размислимо се по Београду, растурајмо летеће листиће, обавештавајмо своје мужеве и браћу, синове и пријатеље, да се не даду обманути лажима буржоаских партија нити продати за неколико сребрника као Јуда из Кариота, већ да сви гласају за Социјалну Демократију.

На рад, за партију радничке класе!
Живело опште право гласа! Живела Партија Рада!
 На биралиште!

да жене могу много да помогну, иако немају право гласа.

„Ми жене и раднице немамо право гласа — каже се у прогласу — ... али ипак ми, захтевајући право гласа и за себе, можемо својим радом да помогнемо Социјалну демократију, једину партију, која се бори за нас и наше право ...

Размислимо се по Београду, растурајмо летеће листиће, обавештавајмо своје мужеве и браћу, синове и пријатеље, да се не даду обманути лажима буржоаских партија нити продати за неколико сребрника“.⁸⁷

Управо на овим задацима жене раднице су показале своју активност. Оне су масовно учествовале у растурању летака које је издавала Српска социјалдемократска партија, као и на дужности уличних повереника који су били заведени ради успешнијег извођења изборне агитације. На овим изборима Српска социјалдемократска партија добила је два посланичка кандидата.

Рапидно поскупљивање животних намирница и осталих потреба довело је до тога да је Српска социјалдемократска партија још у 1911. години против „овога зла повела борбу“. Током 1912. године поскупљивање не само да није престајало, него напротив, оно је постало саставни део буржоаске политике у угњетавању пролетаријата. У таквој ситуацији Српска социјалдемократска партија је морала повести одлучнију борбу против скупине која је узимала све већег маха. Секретаријат жена социјалдемократа такође је узео учешћа у овој акцији, па је издао и проглас „У борбу против скупине“ у коме се између осталог каже:

„Више се не да живети! Све је препапрено скупо... Све су животне намирнице тако поскупеле, да наша радница постаје недовољна и за хлеб... јер су све животне намирнице, почев од хлеба, млека, меса и јаја, па до поврћа и шећера, поскупеле за 200 на сто ...

Ми не само да умиремо лаганом смрћу од недовољне исхране, него нам снагу сишу и у гроб нас тера влага и мемла рђавих и прескупих станова. Ми станујемо на забаченом крају Београда, у блату и калу, у чатрљама влажним и мемљивим, које плаћамо собу и кујну, по 20, 25 и 30 динара месечно“!⁸⁸

На иницијативу Српске социјалдемократске партије 20. маја 1912. године у Београду је био одржан и протестни митинг против скупине. Међутим, и поред важности питања и спроведене агитације митингу је био присутан мали број жена.

То је била последња акција Секретаријата жена социјалдемократа пред почетак балканских ратова. Већ од средине марта Секретаријат није одржавао своје седнице, мада је учествовао у многим акцијама београдског пролетаријата све до првих дана јуна 1912. године, када престаје да излази и лист *Једнакост*, што је свакако довело и до престанка рада на систематском организовању радница.

Ратови који су вођени 1912. и 1913. године тешко су погодили сиромашан свет града и села. У посебно тешким условима налазиле су се жене раднице чији су храниоци били отерани у рат, а оне остале препуштене експлоатацији капиталиста. Објава рата дошла је као згодна прилика и изговор свим послодавцима да погоршају услове рада. Тако је на пример у Трикотажи послодавац знатно снизио наднице радницама и то: од 2,50 на 2,20, од 2 на 1,80 и од 1,50 на 1,20 динара.⁸⁹ Такви случајеви нису били усамљени. Радно време радница белог рубља износило је 11 часова дневно уз надницу од 0,60 до 1,20 динара.⁹⁰

Ратне прилике послужиле су српској буржоазији да поново изврши атак на Закон о радњама, јер овом насртају није имао ко да се супротстави, пошто су готово све партијске и синдикалне организације оставши без чланова прекинуле рад. Зато је у току ратова у фабрикама и радионицама било уведено неограничено радно време. Радило се како дању, тако и ноћу. Радно време кројачких радница било је повећано од 10 на 10,5 часова, а фабричких радника од 11 на 12 часова.⁹¹ Док је у просеку радно време пре ратова било 10,5 после ратова оно је износило 13,5 часова.⁹²

Поред погоршавања услова рада, ратови су довели и до новог поскупљивања животних намирница и осталих потреба. За то време станова су поскупели за око 40%, животне намирнице за 11,7%,

У БОРБУ ПРОТИВ СКУПОЋЕ!

Више се не да живети! Све је препарено скупо! то су звуци које је свака од нас поновила по стотину пута, враћајући се са пијаце с готово празном корпом и ако је потрошила све што је у џепу имала. Све су животне намирнице тако поскупеле, да наша наднаца постаје недовољна и за хлеб. Кад је месо седам гроша, млеко 35 пара динарских, јаје 10 пара, хлеб, једна песница развијеног човека, 0-20 динара, онда заиста ми нисмо у стању да са оно бедне наднаце, што је ми и наши очеви, браћа и мужеви зарадимо у трудном и мучном раду, скувамо ручак за целу породицу. Ми се хранимо, једемо, али је храна толико слаба и недовољна, да у ствари гладујемо и сваки дан постепено себе убијамо. Наша сирота деца залуд ће од нас тражити добра млека и довољно, узалуд ће чезнути за течном, масном и снажном храном — ми им не можемо пружити, јер немамо. Ако смо с наднацом, коју сад имамо, могли се исхранити пре десет година, данас са њом гладујемо, јер су све животне намирнице, почев од меса, хлеба, млека и јаја па до поврћа и шећера, поскупеле са 200 на сто. Ми се исцрпљујемо прекомерним радом, који границе нема, ми се убијамо недовољном исхраном, која нам не враћа снагу у раду изгубљену. Ми гледамо сваког дана себе и своје најмилије како вену и пропадају, гледамо децу своју како кржљава и слабачка израстају да их у јеку младости туберкулоза у гроб однесе.

Ми не само да умиремо лаганом смрћу од недовољне исхране, него нам снагу сишу и у гроб нас тера влага и мемла рђавих и прескупих станова. Ми станујемо на забаченом крају Београда, у блату и калу, у чатрљама, влажним и мемљивим, које плаћамо, собу и кујну, по 20, 25 и 30 динара месечно! Ми скоро једну трећину свог прихода одвајамо за станове, које нам односе здравље и доносе јектику и шкрофуле деци нашој!

Крајње је време да дигнемо свој глас против ове злочиначке скупоће, против убијања наше деце! Ако ко осећа скупоћу, то смо у првом реду ми раднице и радничке жене. Ми је осећамо као раднице, што својом зарадом треба да породицу издржавамо, ми је осећамо као радничке жене, домаћице, које идемо на пијацу и с оно новца што нам наши одвоје од бедне наднаце треба ручак да спремамо, ми је осећамо као жене и матере које у кући с децом цео дан проводимо, и на својим животима најјаче трпимо од рђавих и влажних станова. С тога у борби против скупоће треба да будемо прве, и пред нашим мушким друговима.

РАДНИЦЕ,

Ми треба да дигнемо протест свој против државне финансиске политике, која је споредним порезима оптеретила све животне намирнице и поскупела их тиме до мере, да их ми више нисмо у стању набавити; ми треба да дигнемо свој глас против распикућства општинске политике, која ништа није хтела учинити да организацијом произвође и продаје животних намирница појевтини живот наш и да подизањем станова утиче на опадање висине кирија, да створи здраве и удобне и јефтине станове и принуди београдске зеленаше на рушење влажних и по здравље опасних страћара, а и подизање нових, здравих и јефтинијих станова!

Спремајмо се на борбу! Будимо готове да на поклич своје Партије јатомце испунимо београдске улице демонстрацијом својом! Нека се чује протест београдских радница, нека одјекне протест београдских матера, које ће више да гледају смрт своју, својих најмилијих, деце своје!

У борбу против скупоће! У борбу за јефтинији живот, за више здравља, више живота!
Раднице, социјалдемократи, напред!

Секретаријат Жена Социјалдемократа

док су наднице биле снижене за око 35%.⁹³

И у таквим приликама почело се са обновом партијских и синдикалних организација, јер је требало што пре отпочети акцију за побољшање тешког положаја радника, а првенствено радница које су за време рата и највише страдале. Током јануара и фебруара 1913. године обновљене су неке партијске и синдикалне организације, а тих дана београдски пролетаријат поново устаје против проливања крви на Балкану. То је нарочито било изражено на зборовима у марту и априлу 1913. године. Како је ускоро дошло до новог рата на Балкану, обнова радничког покрета је била за једно извесно време заустављена, да би се рад поново наставио августа 1913. године.

У то време и Секретаријат жена социјалдемократа обнавља свој рад. Прва акција Секретаријата била је повезана са најактуелнијим питањима која су погађала радничке породице, а то су питања скупове и демобилизације војске. На позив Секретаријата жена социјалдемократа, 22. септембра 1913. године одржан је збор око 300 жена у Социјалистичком народном дому, на коме је Радослава Илић говорећи о положају жена за време рата изнела и статистичке податке о недовољној помоћи општинског одбора Београда породицама сиромашних војних обвезника.⁹⁴ Поред Радославе Илић, на збору су говорили Лука Павичевић и Душан Поповић. Лука Павичевић је изнео захтев жена сиромашних војних обвезника за већом помоћи од стране општине и државе, док је Душан Поповић говорио о ратовима које је водила српска буржоазија. На збору су изгласане и две резолуције које су упућене Општинском одбору Београда и председнику Министарског савета, а преко њега Краљевској влади.

У резолуцији упућеној Суду и одбору Општине београдске каже се:

„На данашњем збору жене сиромашних војних обвезника узимајући у претрес питања; скупове животних намирница, дужних ки-

рија и помоћи коју су у ранија два рата од Општине примале — захтевају;

1. Да Општина поведе озбиљнију бригу о сталном поскупљивању животних намирница и немогућности да сиромашне породице услед велике скупове опстају у Београду, па да Општина у својој режији набавља и по цену коштања продаје најнужније животне намирнице, као: хлеб, месо, поврће и дрва. Ради тога Општина треба да отвори своје продавнице по свима крајевима вароши где станује сиромашни свет, како би биле приступачне свима сиромашним породицама;

2. Услед дугога трајања ратног стања у земљи са малим изузетком све породице војних обвезника дугују по 6—12 месеци кућне кирије, те услед тога изложене су не само свакодневном малтретирању и вређању од кућних газда, већ су изложене и опасности да остану без својих кућних ствари на сокаку. Ради тога збор тражи; да Општина настане свим средствима која јој, по духу закона о мораторијуму стоје на расположењу, да се сиромашне породице не вређају и из станова не изгоне, а које би се селиле да им се ствари не задржавају за дужну кирију;

3. Да општина отпочне одмах са давањем помоћи породицама војних обвезника, који се данас на војној служби налазе.

Збор стоји на гледишту да су Општина и држава дужне бринути се о животу породица оних грађана које је држава војном службом одвојила од својих породица. И за то тражи да Општина ову резолуцију схвати као своју првенствену дужност и захтеве њене одмах испуни.⁹⁵

А у резолуцији која је упућена председнику Министарског савета између осталог се каже:

„1. Захтевамо да нам се наши храниоци што пре, још одмах, ослободе војне дужности и врате се својим домовима;

2. Да у смислу Закона о мораторијуму, Влада и Народна скупштина донесу законско решење којим ће све породице, чији су храниоци били војни обвезници а нису имали никаквих плата ни имање, ослободе плаћања дужне кирије.

Сл. 17 — Позив Секретаријата жена социјалдемократа за збор жена за 22. септембар 1913. године. (Државни архив НР Србије).

ЗБОР ЖЕНА

Услед тога што су наши мужевн и храноци и по трећи пут одведени од својих домова, а своје породице оставили без средстава за живот, услед тога, дину држава својом вратоломном политиком и по трећи пут изводи нас зренице на кланиту, а нас оставља нишкости и немилости кућних газда и општина, да нас јави изгоне из станова на сокак, а општина неуредним давањем помоћи изводи нас и нашу децу немилосрдно гавди, коју свакодневно поједу. — Секретаријат жена социјал-демократа позива

— за недељу 22. ов. месеца —

у Социјалистичком Народном Дому

— у 3 сата по подне —

ЗБОР ЖЕНА

а нарочито својних обвезника, на коме ће се уложити протест против ~~не~~ поступања и тражити:

1. да држава престане једном са вратоломном политиком ратова и врати нам храноце;

2. да нас државне и општинске власти узму у заштиту од свиреног поступања тих газда, те да нас са децом не избадују из станова;

3. да нам Општина, давањем помоћи у новцу и намирницама, омогући колико толико социјалнији живот и

4. да Општина настане свима сретнија, да се стане на пут скупоти животних намирница, које су покушиле толико да је у Београду живот у опште постао немогућ. на збору ће говорити другарица Радослава Илић; — другови Душан Поповић уредник Рад. Новина и Лука Павићевић општ. одборник.

ЖЕНЕ!

Живот наших мужева, отаца, синова и наше браће; живот наше нејаке деце и скорашњи 1. Новембар зову нас да на овј збор неизоставно дођемо све.

Секретаријат жена социјал-демократа.

Овако би решење било потпуно правично, јер сопственици станова, и ако би изгубили дужне кирије, они ће то ускоро повећањем вредности својих имања накнадити, док наши храниоци изгубљене наднице и пропале радње ничим неће надокнадити, поред тога што су у ратовима и своје здравље највећим делом упропастили; и

3. Тражимо да Влада изда у томе смислу потребна наређења надлежним властима, те да стану на пут нечовечном поступању сопственика станова према породицама сиромашних војних обвезника.⁹⁶

На збору је био изабран и одбор (Софија Леви, Софија Стојановић, Радослава Илић и Јованка Симић) који је предао резолуције надлежним органима.

О успеху овога збора и резултатима поднетих резолуција расправљано је на првој седници Секретаријата од 1. октобра 1913. године. У вези с тим, донета је одлука да се 12. октобра 1913. године одржи нови збор жена на коме би се раднице Београда обавестиле о резултатима поднетих резолуција.⁹⁷

Поновно окупљање и организовање радница постављало се пред Секретаријат жена социјалдемократа као један од најжитнијих задатака. Стога је на седници од 7. октобра 1913. године решено да се једним циркуларним писмом позову партијске и синдикалне организације на сарадњу и помоћ у обнови женског социјалистичког покрета. И ускоро на позив су се одазвали савези фабричких и кројачких радника. У истом циљу 27. октобра 1913. године била је одржана и добро посећена конференција жена на којој су изабране поверенице које би радиле на агитовању код радница.⁹⁸

За обнову женског социјалистичког покрета од велике важности је било и поновно покретање листа *Једнакост*. Зато је о томе расправљано на низу седница Секретаријата.⁹⁹ У тим дискусијама много се расправљало о уређивању самог листа. Тако је на седници Секретаријата од 4. новембра 1913. године на предлог Филипа Филиповића решено да лист почне поново да излази 1. јануара 1914. године и да се уведе нова рубрика „Статистички преглед“.¹⁰⁰ За ову

рубрику материјал би сакупљале поверенице, а она би доносила чланке: о учешћу жена у привреди, условима рада, награђивању радница у фабрикама и радионицама, поступцима послодавца према радницама и слично. На седници Секретаријата од 11. децембра 1913. године расправљано је о карактеру листа. Том приликом је решено да лист буде првенствено посвећен агитацији, а пошто ће имати разноврсну читалачку публику да се штампају и забавне ствари из области књижевности. Био је изабран и одбор за уређивање листа у који су ушли: Филип Филиповић, Никола Богдановић, Милица Ђурић, Драга Стефановић, Радослава Илић и Милена Лапчевић.¹⁰¹

Међутим, поновно покретање листа *Једнакост* захтевало је и сакупљање претплатника, а и знатна материјална средства. Већ на конференцији жена од 27. октобра 1913. године приликом избора повереница било је говора о сакупљању претплатника. Ради прибављања материјалних средстава, а и скупљања претплатника, Секретаријат жена социјалдемократа је крајем октобра 1913. године приредио једно успело забавно вече на коме је, поред забавног програма, Филип Филиповић одржао предавање на тему „О заштити материнства“. У истом циљу Секретаријат је одржао и конференцију са повереницама 8. децембра 1913. године када су били подељени и блокови за претплату.¹⁰² Оваква активност омогућила је да лист поново почне са излажењем 1. јануара 1914. године, што је свакако допринело и знатним успесима социјалистичког покрета жена у 1914. години.

Крајем 1913. године Секретаријат жена социјалдемократа је учествовао и у припремама за општинске изборе у Београду који су били расписани за 19. јануар 1914. године. Одлука о активном учешћу у предизборној агитацији била је донета на седници од 11. децембра 1913. године. Ради тога одштампан је у 3.000 примерака и раздељен по кућама изборни агитациони листић, а 5. јануара 1914. године одржана је и конференција са повереницама које су упућене у агитацију.¹⁰³

Секретаријат Жена Социјалдемократа одржаће у недељу 12. јануара 1914. год. у 2 часа по подне у Народном Социјалистичком Дому

Велики Збор

на коме ће реферисати другарица Радослава Илић

О скупоћи животних намирница и општинским изборима.

Поред ње реферисаће и друг Лука Павичевић, општински одборник

О комуналној политици.

Пошто је питање о скупоћи животних намирница и општински избори, питање, којим непосредно треба и жене да се заинтересују, то је потребно да другарице и жене у што већем броју дођу на овај збор, који ће им пружити у том погледу најбоље обавештење.

Секретаријат Жена Социјалдемократа.

Сл. 18 — Позив Секретаријата жена социјалдемократа за збор жена за 12. јануар 1914. године. (*Једнакост*, 1, Београд, 1914).

Изборна агитација Секретаријата жена социјалдемократа била је завршена 12. јануара 1914. године одлично посећеним збором жена на коме је Радослава Илић говорила о скупоћи животних намирница и општинским изборима, а Лука Павичевић о комуналној политици. У рефератима говорника били су изнети подаци о скупоћи и условима живота радника. Према њима, за издржавање једне породице од 4 до 5 чланова било је потребно дневно 5 динара, док је просечна зарада једног радника износила 3, а раднице 1—1,50 динара.¹⁰⁴

На овим изборима Српска социјалдемократска партија добила је у Београду 1.020 гласова, односно 6 одборничких места.¹⁰⁵

Пошто је Главна партијска управа донела одлуку да се конгрес Партије одржи крајем јануара 1914. године, то се и пред Секретаријат жена социјалдемократа поставило питање организовања II земаљске конференције жена социјалдемократа. О њеном организовању и утврђивању дневног реда Секретаријат је расправљао на својим седницама од 31. децембра 1913, 6, 13, 24. и 27. јануара 1914.¹⁰⁶

Уочи партијског конгреса, 29. јануара 1914. године, у Социјалистичком

народном дому одржана је II земаљска конференција жена социјалдемократа уз учешће 26 делегата из Београда и унутрашњости. Партијске и синдикалне организације Београда заступао је 21 делегат.¹⁰⁷ У име Главне партијске управе конференцију је поздравио Филип Филиповић.

Извештај Секретаријата који је поднет конференцији обухватио је период рада на организовању и социјалистичком васпитању радница од одржавања I земаљске конференције, тј. маја 1911. године па до јануара 1914. године. У овом периоду социјалистички покрет жена постигао је знатне успехе, али је у свом раду наилазио и на велике тешкоће, јер је „раднице било тешко заинтересовати за класну борбу коју води радничка класа“, због тога што су оне још увек биле под утицајем разних предрасуда. То се нарочито одражавало у раду на организовању радница, што показује и табела партијски организованих жена током 1911, 1912. и 1913. године, када је услед ратних прилика и других потешкоћа број организованих жена знатно опао.¹⁰⁸

Партијска организација	1911. година	1912. година	1913. година
	Бр. чл. жена	Бр. чл. жена	Бр. чл. жена
„Чукарица“	2	3	3
„Три кључа“	8	7	5
„Дунав“	4	6	4
„Сава“	12	10	1
„Врачар“	14	17	15
„Палилула“	—	—	—
Свега	40	43	28

Међутим, и поред малог броја организованих жена, а нарочито фабричких радница, социјалистички покрет жена успео је да под свој утицај стави далеко већи број жена.

„Секретаријат је духовно привукао социјалистичком покрету многе проле-

терке — каже се у извештају — а тачност овога потврђује факат учешће жена на зборовима, које је Секретаријат одржавао као и оне које је наша Партија заказивала“.¹⁰⁹

Поред тога, у извештају је била нарочито наглашена активност жена у агитацији приликом извођења разних акција партијских или синдикалних организација. За то време жене Београда растуриле су око 9.000 агитационих листића.

С обзиром на важност организовања радница, на конференцији је Милица Ђурић поднела и посебан реферат „О положају и организовању радница“. Свој рад конференција је завршила избором новог Секретаријата у који су ушле: Софија Леви, Радослава Илић, Драга Стефановић, Јела Ристић, Мица Николић, Даница Крстић и Милица Ђурић.

4.Х конгрес Српске социјалдемократске партије (јануар 1914. године) разматрајући рад социјалистичког покрета жена, констатовано је да „је Секретаријат жена социјалдемократа радио и у току ове три године, при свеколиким иначе тешким приликама у којима наше

другарице имају да агитују и да на организацији раде“.¹¹⁰

Рад новоизабраног Секретаријата почео је седницом 31. јануара 1914. године када је извршено конституисање и донета одлука да се материјали II земаљске конференције објаве у листу „Једнакост“.¹¹¹

Ове године раднице Београда, а уједно и Србије, први пут су прославиле Међународни дан жена — 23. фебруар (8. март). Ратне прилике и друге потешкоће нису дозволиле да се већ раније изведе ова прослава. Међутим, већ од прве прославе Међународног дана жена у Европи, тј. 1911. године, Секретаријат је овом дану обично посвећивао низ чланака у листу *Једнакост*, као и у *Радничким новинама*, коментаришући његов историјат, значај и доносећи опширне чланке о прослави у Немачкој, Аустрији, Данској и др. Требало је да прођу 4 године од оснивања социјалистичког покрета жена, па да и раднице Београда прославе овај значајни дан.

Двадесет трећег фебруара 1914. године Секретаријат жена социјалдемократа је уз учешће великог броја радница приредио забавно вече у Социјалистичком народном дому. Поред богатог програма у коме су извођене рецитације и позоришни комади из радничког живота, Драга Стефановић је одржала и предавање „О значају Међународног женског дана“.¹¹²

Међутим, питање које је и даље остало врло актуелно и које ће бити тема многих састанака Секретаријата било је питање организовања радница. Зато се његовој реализацији приступило одмах. Од фебруара до маја 1914. године одржан је велики број конференција о којима имамо веома оскудне податке, али који нам и као такви показују активност жена радница на томе питању.

За организовање радница већ од раније је коришћена кућна агитација. Сада се прилази и одржавању конференција по кућама. Тако је 11. фебруара одржана конференција у стану Персиде Михаиловић уз учешће 10 радница. Том приликом су организоване 3 раднице.¹¹³ У току марта одржано је 5

Земаљска Конференција
Секретаријата Жена Социјалдемократа

Одржаће се 29. јануара у среду у 7 часова увече уочи конгреса Партије у сали Народна Дома.

Дневни ред:

1. Извештај Уиранг, известилац другарица Драга Стефановић.
2. Извештај Благајне, известилац другарица Мица Николић.
3. Избор новог Секретаријата Жена Социјалдемократа.
4. О положају и организовању радница, референт другарица Милица Ђурић.

Моле се све синдикалне и партијске организације из Београда и унутрашњости, да изаберу делегате за конференцију.

Секретаријат Жена Социјалдемократа.

Сл. 19 — Позив жена социјалдемократа за Земаљску конференцију жена социјалдемократа за 29. јануар 1914. године. (*Једнакост*, 2. Београд, 1914).

Записник

III сед. седнице жена сов. делегације - 17. 3. 14

Дневни ред:

Уштомне записнице, Кореспонденција, извештај о раду у агитацији, преглед благодје за Чукарици и обједињавајућа цитрава секретаријата.

Главна партијска управа извештава

Секретаријату, да је одредила другог др. Филиповића, за сарадњу у секретаријату.

Примљено у јавност

Сл. 20 — Факсимил записника седнице Секретаријата од 17. марта 1914. године на коме је дата обавест да је Филип Филиповић задужен за сарадњу у Секретаријату.

зборова и конференција, и то: 16. марта је одржан добро посећен збор фабричких радница; истога дана одржан је збор кројачких радника и радница на коме су говорили Филип Филиповић и Павле Павловић;¹¹⁴ 20. марта одржана је конференција жена на Чукарици на којој је Радослава Илић говорила о положају жена пре и после ратова — конференцији је присуствовало 30 жена;¹¹⁵ 26. и 30. марта одржане су конференције са фабричким радницама и организовано 7 радница.¹¹⁶

Почетком априла одржане су 2 конференције са књигоvezачким радницама — једна од њих била је посвећена прослави Првог маја и њој је присуствовало 40 радница.¹¹⁷ У исто време одржане су и три добро посећене конференције са монополским радницама;¹¹⁸ 27. априла одржана је конференција са фабричким радницама — присуствовала

је 21 радница, а организовано 6 радница;¹¹⁹ истога дана одржана је конференција са радницама из Трикотаже уз учешће 14 радница — организоване су 2 раднице.¹²⁰

За овако широку активност на организовању радница свакако је била од значаја сарадња Секретаријата жена социјалдемократа са појединим Савезима синдиката, као и задуживање чланова Секретаријата за рад у њима. Тако су на седници Секретаријата од 3. марта 1914. године за рад у савезу кројачких радника биле задужене Радослава Илић и Жанка Леви; у Савезу монополских радника Даница Крстић и Перса Михаиловић; у савезима књигоvezачких и типографских радника Драга Стефановић и Мица Николић.¹²¹ Поред тога, и Главна партијска управа поклања више пажње томе питању. Партијске организације Београда организују преда-

вања „О женском питању“, а *Радничке новине* од 1. априла 1914. године уводе и посебну рубрику за жене доносећи низ чланака као што су: „Жена и социјална демократија“, „Жена и буржоаска штампа“, „Жена и комунална политика“ и сл. Од значаја је била и сарадња Филипа Филиповића у Секретаријату жена социјалдемократа.

Посебан успех у раду социјалистичког покрета жена током 1914. године представља учешће жена у прослави Првог маја. На седницама од 10. марта и 14. априла 1914. године Секретаријат је расправљао о спровођењу агитације за прославу. Тада је решено да се сачекују раднице приликом изласка из фабрика и радионица, позивају на прославу и деле агитациони листићи.¹²² Успех није изостао. У прослави Првог маја учествовало је око 2.000 жена, што је имало утицаја и на даљи рад социјалистичког покрета жена.¹²³ То се показало већ 15. јуна 1914. године, када је на другарском састанку на Михајловцу учествовало око 200 жена.¹²⁴

Међу последњим акцијама Секретаријата жена социјалдемократа пред I светски рат, поред активног учешћа у акцијама Партије против рата, била је агитација за скупштинске изборе заказане за 1. август 1914. године. Као и раније, тако и сада, основно питање у

агитацији био је захтев за опште право гласа. Ради успешнијег спровођења агитације чланови Секретаријата били су задужени за спровођење агитације по појединим крајевима Београда. Раднице су узеле масовног учешћа и на великом предизборном народном митингу 27. јуна 1914. године. „Једна трећина учесника биле су жене које су енергично и силно манифестовале за опште право гласа.“¹²⁵ Међутим, рат је прекинуо даљу агитацију.

Услед ратних припрема, почетком јула 1914. године онемогућено је даље излагање листа *Једнакост*, а тако се прекинуо и овај активни рад на организовању и социјалистичком васпитању жена који је веома много допринео да се жене, макар и у малом броју, ослободу свих оних предрасуда које су наследили од буржоазије и докажу да су способне да се боре за своја права исто тако као и мушкарци.

*

По завршетку I светског рата, Секретаријат жена социјалдемократа обнавља свој рад међу првим организацијама — 21. новембра 1918. године — и помаже на обнови старих и оснивању нових партијских и синдикалних организација у Београду.

НАПОМЕНЕ

¹ Светозар Марковић, *Је ли жена способна да буде равноправна са човеком*, целокупна дела, Београд, 1912, свеска II, 159.

² *Књига за народ*, Београд 1902.

³ Сергије Димитријевић, *Прве жене социјалисти*, *Жена данас*, 1953.

⁴ Стојанка Цанка Јовановић била је родом из Бугарске, где је завршила универзитет. Пошто се удала за Косту Јовановића, она је 1900. године прешла у Србију. Овде је са мужем радила на оснивању првих радничких организација. Мада је кратко време боравила у Београду, за собом је оставила дубоког трага, а посебно у женском радничком покрету чији је била оснивач. Године 1904, пошто се разишла са мужем, одлази у Немачку где је убрзо и умрла.

⁵ *Радничке новине*, 39, 1903; Драгиша Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикални*

покрет у Србији, Београд, 1928, 154. (Датуми у целом чланку су по старом календару).

⁶ *Радничке новине*, 41, 1903.

⁷ Лукић Анка, монополска радница, била је делегат Женског радничког друштва на II конгресу Главног радничког савеза. Марић Даринка, кројачка радница, била је делегат женског радничког друштва на II и III конгресу Главног радничког савеза.

⁸ *Радничке новине*, 41, 1903.

⁹ Драгиша Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, Београд 1928, 154.

¹⁰ *Радничке новине*, 41, 42, 1903.

¹¹ *Исто*, 51, 54.

¹² *Исто*, 60.

¹³ *Исто*, 64.

¹⁴ Драгиша Лапчевић, *нав. дело*, 154.

- ¹⁵ *Радничке новине*, 2, 1904.
- ¹⁶ Ова тарифа била би врло интересантна, с обзиром да је то била прва тарифа поднета од стране радница. Међутим, до сада није пронађена, а извори из којих смо црпили податке за овај штрајк: *Радничке новине*, 1, 4, 1904; *Живот*, фебруар 1904; *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, Београд 1958, 6, не дају детаљније податке о тарифи.
- ¹⁷ Драгиша Лапчевић, *нав. дело*, 154.
- ¹⁸ *Радничке новине*, 10, 1904.
- ¹⁹ *Радничке новине*, 68, 1904.
- ²⁰ Правила Друштва нису објављена. Преко *Радничких новина* дата је само обавест да су готова.
- ²¹ Скупштина за ликвидацију Женског радничког друштва „Свест” била је заказана за 26. мај 1905. године, али немамо никаквих података да је и одржана. Међутим, у извештају Управе Главног радничког савеза на III конгресу констатује се „да је Друштво престало функционисати” иако управа није извршила ликвидацију.
- ²² После ликвидације Женског радничког друштва „Свест” теже је пратити учешће жена у радничком покрету, јер се све акције изводе у оквиру партијских и синдикалних организација, а у извештајима се ретко посебно наглашава учешће жена.
- ²³ Нарочито велику активност показале су жене у акцији за опште право гласа. Велики број жена је учествовао на зборовима које је с тим циљем организовала Српска социјалдемократска партија, као и у скупљању и давању потписа за петиције за опште право гласа.
- ²⁴ Александар Ранковић, Београд у борби за стварање социјалистичке Југославије. *Годишњак града Београда, VI*, Београд, 1959.
- ²⁵ *Радничке новине*, 23, 1907.
- ²⁶ *Исто*, 153, 1908.
- ²⁷ Историјско одељење Централног комитета КПЈ, *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, Београд 1950, том III, 101.
- ²⁸ Током 1909. године штампана је као пета свеска Социјалистичке библиотеке књига *Жена и социјализам* од Августа Бебела, која је требало да буде основна литература и помоћ у агитацији међу женама.
- ²⁹ *Радничке новине*, 191, 1911.
- ³⁰ *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, Београд 1958, 309, 349.
- ³¹ *Исто*, 381.
- ³² *Једнакост*, 2, 1910.
- ³³ *Исто*, 3.
- ³⁴ *Исто*, 5.
- ³⁵ *Радничке новине*, 74, 1911.
- ³⁶ *Једнакост*, 2, 1910.
- ³⁷ Као напомена 30, 382.
- ³⁸ Драгиша Лапчевић, *нав. дело*, 125—126.
- ³⁹ *Једнакост*, 2, 1910.
- ⁴⁰ *Радничке новине*, 109, 1910.
- ⁴¹ *Радничке новине*, 107, 1910. О припремама за збор требало је да расправља и Партијско веће на својој седници заказаној за 9. септембар 1910. године.
- ⁴² *Радничке новине*, 110, 1910.
- ⁴³ *Исто*.
- ⁴⁴ *Исто*.
- ⁴⁵ Историјски архив Централног комитета СКЈ, Књига записника седница Секретаријата женског социјалистичког покрета.
- ⁴⁶ Према сећању Драге Предојевић-Стефановић.
- ⁴⁷ Као напомена 45; већ на идућој седници 29. септембра 1910. године Секретаријат је обавештен да је стигло решење Међународне организације жена социјалдемократа којим се потврђује пријем у чланство.
- ⁴⁸ Историјски архив града Београда, фонд Социјалне демократије бр. 752.
- ⁴⁹ Као напомена 45.
- ⁵⁰ *Исто*.
- ⁵¹ *Једнакост*, 1, 1910.
- ⁵² Као напомена 45.
- ⁵³ *Једнакост*, 16, 1911.
- ⁵⁴ Као напомена 45.
- ⁵⁵ *Исто*.
- ⁵⁶ *Једнакост*, 3, 1910.
- ⁵⁷ *Радничке новине*, 67, 1911.
- ⁵⁸ *Једнакост*, 6, 1910.
- ⁵⁹ Као напомена 45.
- ⁶⁰ Као напомена 45; немамо података да је и одржана. *Радничке новине* донеле су само позив.
- ⁶¹ *Једнакост*, 14, 1911.
- ⁶² Као напомена 45; о одржавању конференције расправљало се и на седници Секретаријата током фебруара 1911.
- ⁶³ Као напомена 45.
- ⁶⁴ *Радничке новине* 98, 1911; ради преузимања послова Секретаријат је заказао конференцију са организованим радницама Београда за 12. мај 1911. године, али немамо података да је конференција и одржана.
- ⁶⁵ *Радничке новине*, 112, 1911.
- ⁶⁶ *Исто* и *Радничке новине*, 109, 1911.
- ⁶⁷ Први секретар била је Софија Леви, али пошто је отишла у Немачку, то је на седници Секретаријата од 24. марта 1911. године за секретара изабрана Драга Предојевић.
- ⁶⁸ *Једнакост*, 16, 1911.
- ⁶⁹ *Исто*.
- ⁷⁰ *Исто*.
- ⁷¹ *Једнакост*, 17, 1911.
- ⁷² Као напомена 27, 190.
- ⁷³ Као напомена 45.
- ⁷⁴ *Исто*.
- ⁷⁵ Немамо података да ли су ти зборови и одржани. Преко *Радничких новина* Секретаријат је упутио позив за конференцију текстилних и фабричких радница за 12. јуни 1911. *Радничке новине*, 123, 10. VI 1911. и нешто ка-

снији извештај са седнице Секретаријата од 30. августа 1911. године на коме је констатовано да је Секретаријат узео учешћа на два збора кројачких радника и радница; један од њих је одржан у Војној шивари 14. августа 1911. године у вези с тешким положајем радника; као напомена 41; *Радничке новине*, 182, 1911.

⁷⁶ Као напомена 45. Том приликом је одлучено да Секретаријат подноси извештаје о својој раду и управи Главног радничког савеза.

⁷⁷ Као напомена 45. На састанку Секретаријата са управом Савеза кројачких радника је расправљано о пружању помоћи од стране Секретаријата у организовању радница и растурању листа *Шивачки радник*, органа Савеза кројачких радника.

⁷⁸ Као напомена 45. Задужења су извршена на седницама Секретаријата од 30. јуна и 10. августа 1911. године.

⁷⁹ *Закон о радњама и социјална демократија*, Београд 1911, 44, 53.

⁸⁰ Исто; *Једнакост*, 10, 1911.

⁸¹ Као напомена 45.

⁸² *Једнакост*, 19, 1911.

⁸³ *Радничке новине*, 158, 1911.

⁸⁴ *Радничке новине*, 227, 1911.

⁸⁵ Као напомена 45; *Радничке новине*, 290, 1911.

⁸⁶ *Радничке новине*, 17, 1912. у име партијске организације „Сава“ делегат на конгресу је била Драга Предојевић-Стефановић.

⁸⁷ *Једнакост*, 6, 1912.

⁸⁸ Исто, 9.

⁸⁹ *Једнакост*, 5, 1914.

⁹⁰ *Једнакост*, 4, 1914.

⁹¹ Као напомена 30, 488.

⁹² Као напомена 30, 455.

⁹³ *Једнакост*, 9, 1914.

⁹⁴ *Радничке новине*, 199, 1913. Под пресијом социјалистичких одборника Општински одбор је одобрио кредит од 1,000.000 динара као помоћ породицама сиромашних војних обвезника. Од тога су жене добијале као помоћ 1 динар, а за свако дете по 0,20 динара дневно. Колико је та помоћ била бедна, најбоље се види по томе што се за 1 кг хлеба плаћало 0,35 динара.

⁹⁵ *Радничке новине*, 200, 1913.

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Као напомена 45. Немамо података да је збор и одржан.

⁹⁸ Као напомена 45. Секретаријат је донео одлуку да од Главне партијске управе захтева да седницама Секретаријата присуствује по један члан управе. Од тада је седницама присуствовао Филип Филиповић, да би најзад током марта 1914. године био и званично задужен за сарадњу у Секретаријату жена социјалдемократа.

⁹⁹ Као напомена 45. О поновном покретању листа *Једнакост* расправљано је на седницама Секретаријата од 1. октобра, 4, 10. и 18. новембра, 2. и 11. децембра 1914. године.

¹⁰⁰ Као напомена 45.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ *Једнакост* 2, 1914.

¹⁰⁵ *Радничке новине*, 17, 1914.

¹⁰⁶ Као напомена 45.

¹⁰⁷ Извештаји о броју делегата се не слажу: према листу *Једнакост* на конференцији је било 26 делегата и то 21 из Београда и 5 из унутрашњости, док је према записнику седнице Секретаријата од 31. јануара 1914. године било 20 делегата, и то 4 делегата београдске партијске организације, 11 делегата синдикалних организација и 5 делегата из унутрашњости. Поред тога, није се могао установити ни детаљан поименични списак делегата из Београда. Постоје само подаци да је партијску организацију „Врачар“ заступала Олга Обрадовић, Чукарицу Наста Гајић, Савез кројачких радника Живка Данкучевић и Савез текстилних радника Цвета Стефановић.

¹⁰⁸ Као напомена 27, 276.

¹⁰⁹ *Једнакост*, 3, 1914.

¹¹⁰ Као напомена 27, 277.

¹¹¹ Као напомена 45.

¹¹² *Једнакост*, 5, 1914.

¹¹³ Као напомена 45.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ *Једнакост*, 7, 1914.

¹¹⁶ Као напомена 45.

¹¹⁷ Исто.

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ Исто.

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Исто.

¹²² Исто.

¹²³ *Једнакост*, 9, 1914.

¹²⁴ *Једнакост*, 13, 1914.

¹²⁵ Исто.

PARTICIPATION DES FEMMES AU MOUVEMENT OUVRIER DE BELGRADE DE 1903 A 1914

U. VUJOŠEVIĆ

L'initiative pour la résolution du problème dit «féminin» a été prise par les socialistes avec Svetozar Marković en tête. Ses idées ont été adoptées par les premières femmes socialistes: les soeurs Ninković Milica et Anka, par Stojanka-Canka Jovanović et par d'autres. Pourtant, jusqu'au début du XXe siècle il n'y a pas d'organisation socialiste en Serbie.

En août 1903, sur l'initiative de Stojanka-Canka Jovanović, la *Société ouvrière féminine* a été fondée à Belgrade ayant pour but la formation et l'éducation des femmes et cette société a contribué beaucoup non seulement à l'inclusion des femmes dans le mouvement ouvrier, mais aussi dans la vie publique et sociale en général. L'action la plus importante de la société a été l'organisation d'un meeting réunissant environ 400 femmes le 12 octobre 1903 et discutant de la protection des ouvrières. La société a interrompu son travail en 1905 à la suite de la décision du IIe Congrès de la Fédération Ouvrière sur la dissolution de toutes les sociétés éducatives et de leur inclusion dans le réseau syndical.

Depuis, le travail des femmes se développe dans le cadre des organisations syndicales et du parti, mais il n'y avait pas de travail systématique sur l'organisation et la formation socialiste des femmes jusqu'en 1910.

L'engagement de plus en plus ample de femmes dans l'industrie posait aussi bien au Parti qu'aux Syndicats un travail plus approfondi sur l'organisation politique et syndicale des femmes. En 1910, il y avait à Belgrade plus de 5.000 femmes «salariées», tandis que le nombre d'ouvrières organisées dans le Parti et dans les Syndicats était très petit. L'expérience a démontré que «la question féminine» représentait un problème grand et important qui ne pouvait pas et ne devait pas être traité «en passant», étant donné que sa solution était étroitement liée à la lutte générale du prolétariat.

En septembre 1910, sur l'initiative de Dimitrije Tucović un grand meeting sociali-

ste de femmes a eu lieu à Belgrade et ce meeting a posé les jalons du travail de la propagande systématique parmi les femmes dans l'esprit de la démocratie socialiste.

En outre, des résolutions ont été votées sur l'élection d'un secrétariat central qui dirigera le mouvement socialiste des femmes ainsi qu'un journal, organe des femmes social-démocrates.

Ce Secrétariat a été sérieusement soutenu par Dimitrije Tucović, qui a assisté à presque toutes ces réunions et a pris part à la discussion de nombreuses questions et a formé ainsi les membres du Secrétariat. Dès le début du travail du Secrétariat, des femmes de confiance ont été choisies et chargées de la propagande parmi les ouvrières des usines ou des ateliers et parmi les employées des bureaux.

Le premier octobre 1910 a paru le premier numéro du journal *Egalité*, qui a contribué énormément à l'éducation politique des femmes. Dans ce travail du Secrétariat sur l'organisation des ouvrières, la collaboration avec les Syndicats a été très importante. Dans ce but le Secrétariat a chargé certains de ses membres ou bien des ouvrières militantes de travailler au sein des organisations syndicales.

Parmi de nombreuses actions entreprises par le Secrétariat la plus importante est la première action politique du mouvement socialiste féminin — démonstration de plus de cent cinquante ouvrières pour le vote des femmes organisée le 24 octobre 1910 à l'occasion des élections communales.

Cette activité fructueuse sur l'organisation des femmes a été résumée à la première conférence nationale des femmes sociales-démocrates tenue le 28 mai 1911 à Belgrade. Le rapport du Secrétariat a exposé non seulement les succès mais aussi les défauts du travail d'organisation sur une large base. Il n'y avait à Belgrade à cette époque que 58 femmes au sein du Parti.

Au cours de 1911 le Secrétariat a beaucoup travaillé aussi sur la propagande parmi les ouvrières concernant la promulgation de

la nouvelle loi sur les manufactures. Certaines prescriptions de cette loi étaient très importantes pour les ouvrières notamment: défense du travail de nuit pour les femmes et les mineurs — et la limitation des heures de travail. Au cours du deuxième semestre de 1911, les ouvrières de Belgrade ont pris part à plusieurs grèves: dans l'usine de papier de Milan Vapa, dans l'atelier de couture de Berthe Alkalaj et dans l'atelier de reluire de Sava Milanović.

En 1912, le Secrétariat a participé à la lutte menée par le Parti social-démocrate serbe pour le respect de la Loi sur les manufactures ainsi que dans la lutte électorale la veille des élections pour l'Assemblée Nationale et dans les combats contre la cherté de la vie.

Les préparatifs de guerre et le début de la guerre des Balkans ont interrompu tout travail aussi bien du Parti et des Syndicats que celui sur l'organisation des femmes. Au début de juin 1912, le journal *Egalité* cesse de paraître.

Les guerres de 1912 et de 1913 se sont reflétées durement sur les pauvres des villes et de la campagne. Les ouvrières étaient dans une situation particulièrement difficile. Les employeurs ont profité de la guerre pour empirer les conditions de travail déjà très dures. D'autre part, les guerres ont fait augmenter les prix des denrées alimentaires et de tous les autres articles. Et justement la première action du Secrétariat social-démocrate a été étroitement liée aux questions les plus actuelles de l'existence des familles ouvrières, celle de la cherté de la vie et de la démobilisation. Le 22 septembre 1913 un meeting réunissant 300 femmes a été tenu à Belgrade et les femmes des soldats ont exigé la majoration de l'aide allouée par les communes et l'Etat. Le renouvellement du journal *Egalité*, qui a reparu le 1er janvier 1914, a été d'une grande importance pour la reprise du travail du mouvement socialiste féminin.

Les ouvrières de Belgrade ont également pris part aux luttes électorales à l'occasion des élections communales. Ces luttes ont été terminées par un meeting de femmes le 12 janvier 1914, meeting très réussi du point de vue du nombre des participants.

A la fin de janvier 1914 a eu lieu la deuxième conférence nationale des sociaux

démocrates qui a constaté que le mouvement socialiste féminin, malgré le nombre restreint de femmes organisées surtout parmi les ouvrières d'usine, a réussi à étendre son influence sur un nombre beaucoup plus grand de femmes.

En 1914, les ouvrières de Belgrade ont fêté pour la première fois la Journée internationale des Femmes le 23 février (8 mars). Un succès exceptionnel c'est la participation d'environ 2.000 femmes à la célébration du 1er mai.

Parmi les dernières actions du Secrétariat des femmes social-démocrates à la veille de la première guerre mondiale compte la propagande pour les élections générales fixées pour le 1er août 1914. Mais cette action a dû être interrompue à cause des préparatifs de guerre, au début de juillet 1914, la parution du journal a été rendue impossible et par conséquent le travail sur l'organisation et la formation sociale des femmes a été interrompu.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Faximilé de l'appel au meeting des ouvrières consacré à la fondation de la Société féminine ouvrière (*Journal ouvrier*, 39, Belgrade, 1905).
- Fig. 2 — Règlements de la Société féminine ouvrière (*Journal ouvrier*, 41, Belgrade, 1903).
- Fig. 3 — Stojanka Canka Jovanić, fondatrice et première présidente de la Société féminine.
- Fig. 4 — Femmes participant à la célébration du 1-er mai 1904 à Topčider (La première de gauche, assise, Ljubica Ivošević Dimitrova).
- Fig. 5 — L'appel du Comité directeur général du Parti pour le meeting socialiste de femmes le 12 septembre 1910 (*Journal ouvrier*, 108, Belgrade, 1910).
- Fig. 6 — L'appel du Comité directeur général du Parti aux meetings des ouvrières les 11 et 18 octobre 1909 (*Journal ouvrier*, 120, Belgrade, 1909).
- Fig. 7 — Faximilé du procès-verbal de la première réunion du Secrétariat des femmes social-démocrates le 14 septembre 1910, établi par Dimitrije Tucović.
- Fig. 8 — Faximilé de la lettre circulaire du Secrétariat de femmes social-démocrates du 15 septembre 1910 adressée aux organisations de parti et de syndicats.

- Fig. 9 — Faximilé des signatures des femmes de confiance de Belgrade à la première conférence le 19 septembre 1910.
- Fig. 10 — Le premier numéro du journal *Egalité*, organe des femmes social-démocrates, du 1er octobre 1910.
- Fig. 11 — Les femmes participant à la démonstration des femmes exigeant le droit général de vote le 24 octobre 1910 devant la Maison populaire Socialiste à Slavija.
- Fig. 12 — Rapport du journal *Egalité* sur les démonstrations des femmes pour le droit électoral général le 24 octobre 1910.
- Fig. 13 — Proclamation du Secrétariat des femmes social-démocrates en conclusion de trois mois de travail sur l'organisation et l'éducation socialiste des femmes (*Egalité*, 6, Belgrade, 1910).
- Fig. 14 — Proclamation du Secrétariat des femmes social-démocrates à l'occasion de la célébration du 1-er mai 1911 (*Egalité*, 14, Belgrade, 1911).
- Fig. 15 — Appel «Aux urnes» adressé aux femmes de Belgrade à l'occasion des élections générales le 1-er avril 1912 (*Egalité*, 6, Belgrade, 1912).
- Fig. 16 — Appel du Secrétariat des femmes social-démocrates à l'occasion de l'action contre la cherté de la vie (*Egalité*, 9, Belgrade, 1912).
- Fig. 17 — Appel du Secrétariat des femmes social-démocrates au meeting des femmes du 22 septembre 1913 (Archives d'Etat de la RP de Serbie).
- Fig. 18 — Appel du Secrétariat des femmes social-démocrates invitant au meeting des femmes le 12 janvier 1914 (*Egalité*, 1, Belgrade, 1914).
- Fig. 19 — Appel des femmes social-démocrates à l'occasion de la Conférence Nationale des femmes social-démocrates le 29 janvier 1914 (*Egalité*, 2, Belgrade, 1914).
- Fig. 20 — Faximilé du procès-verbal de la réunion du Secrétariat le 17 mars 1914 informant que Filip Filipović est chargé de la collaboration au Secrétariat.

